

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

**Pärispea instituut ja Suurpea sõjaväelinnak.
Tehniline seisukord ja säilitamise ettepanekud.**

Ingrid Sembach-Hõbemägi

2020/2021 õppeaasta
Arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendkoolituse lõputöö

Tallinn 2021

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
TÖÖ KOOSTAMISE METOODIKA.....	4
OBJEKTI ANDMED JA ASUKOHT.....	5
Kehtivad piirangud	6
AJALOO LINE ÜLEVAADE	7
ALA SELGITAV KAART	13
HOONETE MATERJALIKASUTUS JA TEHNILINE SEISUKORD	14
1. Instituudi hoone	14
1.1 Päärdeaed ja pääslad.....	14
1.2 Peahoone vanem osa.....	16
1.3 Peahoone uus osa	20
2. Teenistushoone	22
3. Kasarm	24
4. Korterelamud	26
4.1 Lahe põik 2	28
4.2 Lahe põik 10.....	29
4.3 Lahe põik 5.....	31
5. Koolihoone.....	32
6. Tuletõrjedepoo	34
7. Söökla	35
8. Saun-pesumaja	37
9. Veetornid.....	39
10. Laborihoone	42
11. Porkkala maja.....	44
HALJASTUS	46
KOKKUVÕTE.....	48
TÖÖKS KASUTATUD ALLIKAD	49
Suulised materjalid	49
LISAD	50
Lisa 1. Taustaks	50
Lisa 2. Suurpea endise sõjaväelinnaku kaart	54
Lisa 3. Instituudihoone plaane ja fotosid	55
Lisa 4. Lasteaed	59
Lisa 5. Lahe põik 2 korterelamu väärtuslikke detaile	61
Lisa 6. Huvitavaid hooneid ja rajatise Suurpea linnakus.....	62

SISSEJUHATUS

Eesti ajalugu on pikk ja väga mitmekihiline. Kui varasemat asustusajalugu tähistanud ehitised on suuresti hävinud ning muinasaega „loome“ arheoloogiliste kaevamist käigus saadud leidude kaudu, siis keskajast tsaariajani on meil säilinud unikaalne arhitektuuripärand, mille väärtuslikkuses tänapäeval keegi enam ei kahtle. Omamoodi auasjaks on kujunenud ka esimese Eesti Vabariigi aegse puitarhitektuuri taastamine ning puitagulite terviklikkuse ja miljöö säilitamine.

Tasapisi oleme hakanud väärtustama varasemat militaarpärandit (nt Peeter Suure merekindluse osad, sh Patarei ja Naissaare kompleks, Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi piirivalvekordonid, aga ka linnused ja vahitornid, kindluskirikud jm), kuid nõukogude pärandi hindamise või veel enam - selle väärtustamise osas oleme alles tee alguses. Ühelt poolt on see mõistetav, kuivõrd nõukogude okupatsioonirežiim tähendas kümnetele tuhandetele Eesti peredele kestvaid kannatusi, valu ja kodu kaotust, teisalt aga oli suur osa militaartstarbelistest ehitistest ja rajatistest küsitava ehituskvaliteediga, mistõttu seisab märkimisväärne hulk neist varemeis. Siiski tasub eristada varasemal nõukogude perioodil (1945-65) ehitatud, mis on sageli parema kvaliteediga ja hilisemaid ehitisi. Linnalises keskkonnas oleme stalinismiperioodi hoonestust ja terviklikke linnaosi (näiteks Sillamäe keskus või Asula tn Tallinnas) hakanud hindama, kuid militaarpärandi laiema väärtustamiseni veel jõutud ei ole. Paradoksaalsel kombel asub suur osa sellest looduskaunites kohtades ja rannikuvööndis, kuhu tänapäeval enam võimalik ehitada ei ole.

Kuigi töös kirjeldatud hooned paiknevad eraldi kinnistutel ja maastikus üsna suurel alal laiali, käsitletakse neid töös kui terviklikult toimunud unikaalset kompleksi, kus salajase militaartstarbega instituudi hoone ehitamine tingis ülejäänud linnaku rajamise töötajate tarbeks. Ühtlasi on tegemist üsna terviklikult säilinud stalinistliku ehitusperioodi näitega. Töös ei käsitleta Hara lahes ja sadamas paiknevaid allveelaevade demagnetiseerimise stende, kuna nende konserveerimise ja eksponeerimisega on eraomanik juba tegelema asunud. Oma osa sellesse on andnud ka Lahemaa militaarpärandi päevad. Loodetavasti aitab antud töö märgata ja väärtustada erilisemat osa militaarkihistusest, mille on meie maastikku jätnud nõukogude võim. Külma sõja perioodil rajatud salajane Pärisea instituut koos funktsioneerimiseks vajaliku linnakuga Suurpeal (ja üle Hara lahe kompleksi kuulunud allveelaevade demagnetiseerimise stendidega) oma unikaalsuses seda kindlasti on.

TÖÖ KOOSTAMISE METOODIKA

Nõukogude militaarpärandi kohta on leida äärmiselt vähe arhiivimaterjali. Osalt on see tingitud sõjaväeliste objektide salastatusest, osalt aga ka puudulikust dokumentatsioonist, mis Eesti Vabariigile 1992.aastal üle anti või üle antud dokumentatsiooni läbiuurimatusest. Suur osa sõjaväeosadest ehitati üleliiduliste tüüpprojektide alusel ja seda ka Eestis, kuid Suurpea instituut sinna ilmselt ei kuulu.

Käesolev uurimistöö põhineb suures osas Riigiarhiivis olevatel hooneregistri toimikutel, milles sisalduvad projektid (peamiselt põhiplaanid) on koostatud olemasolevate hoonete ülesmõõtmiste põhjal 1994.aastal, mil nõukogude sõjavägi Eestist lahkus. Kuna neis plaanides esineb mõningaid ebatäpsusi, on tööks vajalikke andmeid täiendatud ka kohalike elanike meenutuste ning paikvaatluste abil perioodil jaanuar kuni mai 2021. Suurpea ja Pärisea linnaku tulevikuväljavaateid vaagis ka 2021.aasta jaanuaris toimunud EKA muinsuskaitse ja restaureerimise, sisearhitektuuri ja arhitektuuri ning TTÜ insenerieriala tudengite *workshop* „Hüljatud maastikud“¹, milles autoril oli võimalus osaleda ja mis andis tõuke teemaga süvendatult edasi tegelemiseks.

Kaardimaterjali aluseks on Maa-ameti geoportaal, mahulise osa kujutamisel on kasutatud ESRI andmestikul põhinevat Maa-ameti 3D kaarti. Viimase puhul tuleb arvestada mõningate vigadega ruumandmete tõlgendamisel, sest programm on hoonete kõrgusandmeid kogudes maha arvestanud kõrghaljastuse või siis tõlgendab hoone lähedal asuvaid kõrgeid puid tornidena. Nii näiteks on Suurpea külas olevast kahest veetornist kaardil vaid üks, madalamat on programm ilmselt tõlgendanud haljasmassiivi osana. Sellegipoolest annab ruumiline kaart hea ülevaate taolise kompleksi kontrastist Lahemaal ajalooliselt väljakujunenud külamaastike kontekstis.

Kõik töös kasutatud fotod on autori fotod, kui ei ole märgitud teisiti.

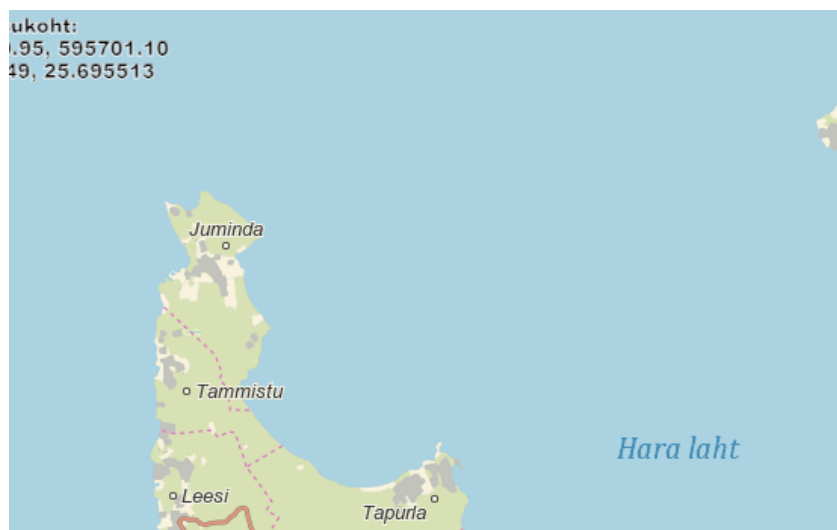
¹ <https://www.harjuelu.ee/kunstitudengid-uurisid-lahemaa-tundmatut-sojavaelinnakut/>

OBJEKTI ANDMED JA ASUKOHT

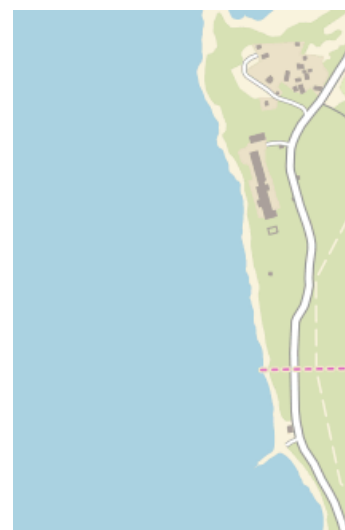
Töös käsitletav kompleks paikneb Harjumaal, Tallinnast 70 km kaugusel Kuusalu vallas Pärisea poolsaarel kõrvuti asuvates Pärisea ja Suurpea külades.

Joonis 1 Suurpea linnaku asukoht põhjarannikul Pärisea poolsaare läänerannikul.

Joonis 2 Pärisea instituudi tegevus mõjutas ka Hara lahel toimuvat ja Juminda poolsaare elanike elu-olu.

Joonis 3 Suurpea linnak võttis enda alla ligi 50 hektarit.

Töös käsitletaval alal asub endine Pärisea instituudi hoone (katastritunnus 42301:003:1114, sihtotstarve 100% ärimaa, pindalaga 2,27 ha); endine lasteaiahoone (katastritunnus 42301:003:0040, sihtotstarve 100% ärimaa, pindalaga 13286 m²); endine koolihoone (katastritunnus 42301:003:1199, sihtotstarve 100% ärimaa, pindalaga 9370 m²); korterelamu Lahe tee 2 (katastritunnus 42301:003:1450, sihtotstarve 100% elamumaa, pindalaga 4849 m²); korterelamu Lahe tee 10 (katastritunnus 42301:003:1460, sihtotstarve 100% elamumaa,

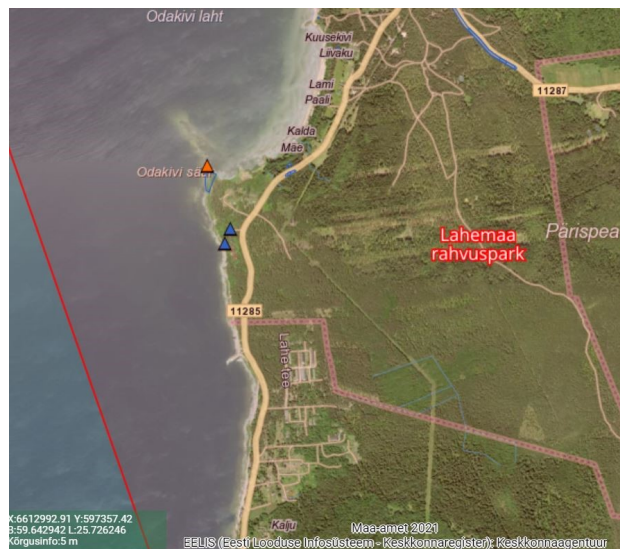
pindalaga 1695 m²); veetorn (katastritunnus 35301:001:1500, sihtotstarbeta maa, pindalaga 718 m², kuid katastripidaja märkuse kohaselt on pindala ebatäpne); endine katlamaja (katastritunnus 42301:003:0197, sihtotstarve 100% tootmismaa, pindalaga 2828 m²); ülejäänud linnaku hooned (sh teenistushoone, kasarm, tuletõrjehoone, saun-pesumaja, generaatori jaam jt on koondunud ühe katastriüksuse alla pindalaga 18,37 ha (katastritunnus 42301:003:1198, sihtotstarve 100% ärimaa).

Kehtivad piirangud

Objekt paikneb Lahemaa rahvusparkis ja selle piiranguvööndis. Ühtlasi on tegemist Natura 2000 alaga, mille koosseisus on nii Lahemaa loodus- kui linnuala. Instituudi hoonest põhjasuunas paikneb kaitstav looduse üksikobjekt Odakivi rändrahn, samuti on seal III kaitsekategooria aluse taime rand-seaaherne (*Lathyrus japonicus subsp. maritimus*) kasvukoht. Instituudi hoone vahetus läheduses aga kasvavad mitmed looduskaitse all olevad käpalised nagu III kaitsekategooriasse kuuluvad vööthuul-sõrmkäpp (*Dactylorhiza fuchsii*) ja suur käopõll (*Listera ovata*).

Joonis 4 Käpaliste kasvukohad instituudi ümber.

Joonis 5 Pärispea instituut ja Suurpea linnak asuvad Lahemaa rahvusparki piiranguvööndis.

Vaadeldaval alal on kaks pärandkultuuri objektidena (militaarpärandina) kirjeldatavat ehitist – Suurpea instituut ja kaks teineteisest ca 50 kaugusel paiknevat veetorni. Suurpea linnak on aastal 2018 kantud militaarpärandina kultuurimälestiste riiklikku registrisse (number 39), seisukorrale on märgitud: rahuldav/ halb.

AJALOOLINE ÜLEVAADE

Suurpea küla on Pärисpea poolsaarel asuv vana kaluriküla. Selle põhjasuunas paiknev ala oli 1942.aasta topograafilise kaardi järgi riigi reservmaa. Pärast Teise ilmasõja lõppu ja nõukogude võimu kehtestamist Eestis territooriumil hakati 1946.aastal sellele Hara lahe ääres paiknevale alale ette valmistama ka sõjaväelise linnaku ja salajase uurimisinstituudi rajamist. 1950.-60.aastatel kerkis sinna looduskaunisse kohta terve uus linnak, mille tegevus mõjutas tugevasti nii Hara kui Virve küla, Hara lahte, samuti terve Pärисpea ja Juminda poolsaare eluolu. Millega seal täpselt tegeleti, pole täiesti selge tänaseni, sest tegemist oli salajase sõjaväelise uurimisasutusega.

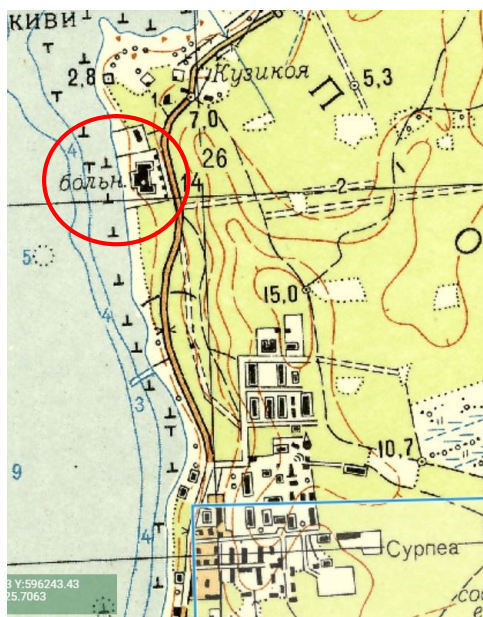

Joonis 6 Maa-ameti 3D rakenduse kaart näitab kujukalt, millises kontrastis oli nõukogude sõjaväelinnak ajaloolise külamaastikuga. Pildilt puuduvad korterelamud, mida kaardirakendus algoritm ei ole ilmselt kõrghaljastusest eristada suutnud. Vasakul üleval mere ääres Pärисpea instituut.

Linnaku võib tinglikult jagada neljaks osaks: kõige lõunapoolsemas osas elasid ühekorruselistes puitkasarmutes linnaku ehitajad. Neist teadaolevast viiest hoonest on tänaseni säilinud vaid üks (vt alapeatükki Porkkala maja). Põhja poole kerkisid sõjaväeosa teenistushooned, kasarm, meteoroloogiajaam, söökla, toidulaod ja hoidlad, sh isegi jäähoidlad, kauplused, tuletõrjekomando ja mereväe laatsaret, kuhu hiljem lisati polikliinikuosa. Ühes tänaseks hävinud puitkarkasshoones oli ohvitserkoosseisu võõrastemaja.

Kaardile on märgitud isegi oranžerii, mille asukohta ei ole võimalik tuvastada, kuid ilmselt ei peetud silmas klassikalist apelsinimaja, vaid pigem kasvuhoonet. Veidi kaugemale põhjasuunda rajati nn tsiviilelanike osa ehk kolmekorruselised korterelamud teadustöötajatele, sõjaväelinnakut teenindanud personalile jt Suurpea linnaku ja Pärisea instituudiga seotud töötajatele, samuti lasteaed, kool, sidejaoskond. Elektrit tootsid linnakule diisलगeneraatorijaamad, veevarustuse tarvis rajati veetorn pumplaga, hiljem rahvaarvu kasvades ehitati veel teinegi veetorn. (Tippajal hinnati kogu linnaku rahvaarvuks 700-1000 inimest, 1974. aastal 481 ja 2021.aasta jaanuari seisuga oli sinna registreeritud 105 inimest.²) Kinnisvara haldamiseks loodi mereinseneriteenistuse majavalitsus ehk rajooni elamuosakond.

Kogu kompleks kuulus NSVL Sõjalaevastiku 1. polügooni koosseisu, sõjaväeosa nr 53083 kutsungiga „Zmeika“ asutati septembris 1953. Keskuseks oli Pärisea instituut, ametliku nimega Sõjalaevastiku Tehnilise Peavalitsuse Laevade Füüsiliste Väljade Teadusliku Uurimise Instituudi laboratoorne peakorpus ehk GLK (главный лабораторный корпус)³. Täpsema selgituse annab instituudi tegevusele nimetus Laevade varjatuse ja kaitse teadusuuringu- ja katsepolügoon⁴ (A.Tähiste, M.Mõniste, 2016).

Joonis 7 1961. aasta NL topograafilisel kaardil on instituudi asemel märgitud „haigla.“

Joonis 8 1963.aasta NL topokaardil pole instituudi hoonet üldse märgitud, kuid kõrvalhooned ja pääslad on olemas.

² Eesti Statistikaameti andmed

³ M. Õun, M. Hergauk ja J. Pärn, Punalaevastik Eestis 20.sajandi lõpukümnendil. Sentinel, 2006.

⁴ <http://www.mil.hiiu.ee/xx/Harju-Kuusalu-Parispea-instituut.pdf>

Suurpea linnakus asuvad hooned on märgistatud numbriga 244, mis tähistas sõjaväeosa numbrit (vt lisa 2). Sellekohased metalltahvlid paiknevad hoonete esifassaadidel praeguseni. Suurpeal asus ka sidejaoskond, mis suleti 18.03.1996⁵.

Joonis 9 Suurpea sidejaoskond 1961.aastal. Foto: L.Soonpere⁶

Joonis 10 Suurpea kalendertempel.⁷

Vahetult pärast Eesti Vabariigi taastamist augustis 1991 algasid ka läbirääkimised nõukogude vägede väljaviimise üle. Sel hetkel oli nõukogude vägede käes 570 militaarobjekti, milles teenis eri andmetel 35 000 inimest⁸. Pärast Nõukogude Liidu lagunemist jätkati läbirääkimisi 1992. aastal juba Vene Föderatsiooniga. Läbirääkimised kulgesid raskelt, kuid 1994. aasta juulis kirjutati alla lepingule, millega Vene relvajõud Eesti territooriumilt lahkuma kohustuvad.

⁵ <https://wiki.filateelia.ee/index.php/Suurpea#Postitemplid>

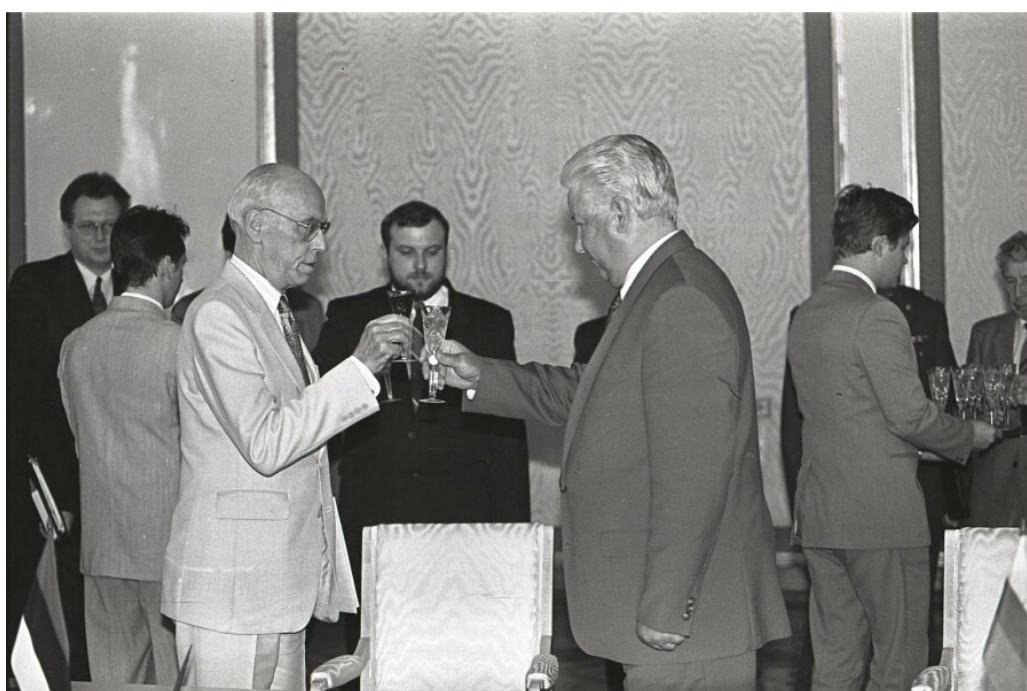
⁶ Rahvusarhiivi fotoinfosüsteem EFA.649.0.219746

⁷ Eesti Rahva Muuseum, Postimuuseumi templikogu, ERM PM T1:1132

⁸ Allikas: Eesti Välisministeerium

Joonis 11 Peaminister Mart Laar saabub Vene Sõjalaevastiku Teadusliku Uurimise Instituuti Suurpeal 1993.aasta märtsis. Foto: T.Volmer.⁹

Joonis 12 Eesti Vabariigi president Lennart Meri ja Vene Föderatsiooni president Boriss Jeltsin vahetult pärast juulilepete sõlmimist 1994.aastal Moskvast. Taustal kaitseminister Jüri Luik. Foto: T.Volmer.¹⁰

⁹ Allikas: Eesti Rahvusarhiiv, EFA.204.0.171367

¹⁰ Allikas: Eesti Rahvusarhiiv, EFA.204.0.267142

Lahkumise käigus viidi instituudi hoonetes olnud sisseseade 1993.aastal Leningradi oblastisse Primorski lähedale analoogsesse sõjalisse uurimisasutusse. Eemaldati ka kaablid, mis liikusid instituudi hoonest Hara lahe põhja.

Joonis 13 Instituudi peahoone taga ja ümber olevad kaablikanalid ja –kaevud on maastikus veel selgesti nähtavad.

Nõukogude sõjavägi andis 1994.aastal lahkudes Eesti Vabariigile üle hulgaliselt kinnisvara, mis liikus esialgu kaitseministeeriumi haldusalasse. Toonane kaitseminister Jüri Luik meenutas, et „üle antud kinnisvara hulk oli hiiglaslik ja mõõtmed tohutud - näiteks üks objekt oli 3-4 valla suurune polügoon, oli ka 9-korruselisi maju. Palju maid anti omanikele tagasi ja eks neid järjest kohe ka müüdi ja erastati.“¹¹ Nii anti Vabariigi Valitsuse korraldusega nr 556-k (20.09.1993)¹² Vene Föderatsioonilt ülevõetud 2 linnakut suurpeal ja linnak Pärispeal Loksa valla munitsipaalomandisse. Loksa vallavalitsus omakorda otsustas endised sõjaväeobjektid 1995.aastal võõrandada, need müüdi tervikuna, kuid praeguseks on ala jagatud mitmeks eraldi

¹¹ 19.04.2021 toimunud vestluses

¹² <https://www.riigiteataja.ee/akt/13103581>

kinnistuks. Korterelamud on moodustanud omaette katastriüksused, kuid instituudi hoone ja ülejäänud linnak on Vestman Kinnisvara omandis ning seisab kasutusest.

TEATIS Nr. 361-Loksa 73

hoonete ja ehitiste kuuluvuse ja maksimuse kohta Harjumaa Hooneregistri- ja Informatsioonibüroo majavalituse registri ja inventariseerimise toimiku järgi

Vara, asukohaga Harjumaa, Loksa vald, Suurpea end.sõjaväelinnak

Vara, mis koosneb

millle maatüki suurus on

Vara, mis koosneb

1.Hoone 77.Meter.labor nr.1; 2.Hoone 78.Ladu; 3.Hoone 83 Kauplus; 4.Hoone 87.55 Kaal; 5.Hoone 33.S88kla; 6.Hoone 51 garaas; 7.Hoone 32 Saun Pesumaja; 8.Hoone 39.Tuletõrjedespool; 9.Hoone 50 Ladu; 10.Ehitus 49.Vestorn I; 11.Ehitus 49.Vestorn II; 12.Hoone 34.Teenistus; 13.Hoone 44.Hoone 52; 14.Hoone 80; 15.Hoone 52; 17.Hoone 54; 18.Hoone 72 Peakhoone (vana); 19.Hoone 52; 20.Hoone 48 Haigla; 21.Värvahoone I; 22.Värvahoone II; 23.Hoone 56 Värvahoone; 24.Sadama kaal-hoone; 25.Paadi müüri vundament; 26.Hoone 56.Labor nr.2; 27.Hoone 56.Labor nr.2; 28.Hoone 56 Lastenäd; 29.Hoone 59.Teenistus; 30.Hoone 68.Laboratoorium.

Kasutab munitsipaalomandi

LOKSA VALLAVALITSUS

EV Valituse korraldus 20.09.1993.a.nr.556-k.

VARAL LASUVAD KOHUSTISED JA VÕLAD:

Meie andmetel ei lasu ---

Märkused:

Käesolev teatis on antud loet-

sellkohase avalduse põhjal, esitamiseks Loksa Vallavalitsusele.

Teatise eest on tasutud kv. nr. 6 veebruar 1995a.

Büroo juhataja: Arhivaar:

Joonis 14 Vabariigi Valitsuse korralduse alusel anti linnak Loksa vallavalitsuse omandisse.

MAJAVALITUSE LCHIKE ISELOOMUSTUS

1. Maatüki üldine suurus ~ 50 ha (kogu end.sõjaväelinnak)

2. Põhi- ja kõrvalhooned, ehitised ja piirid:

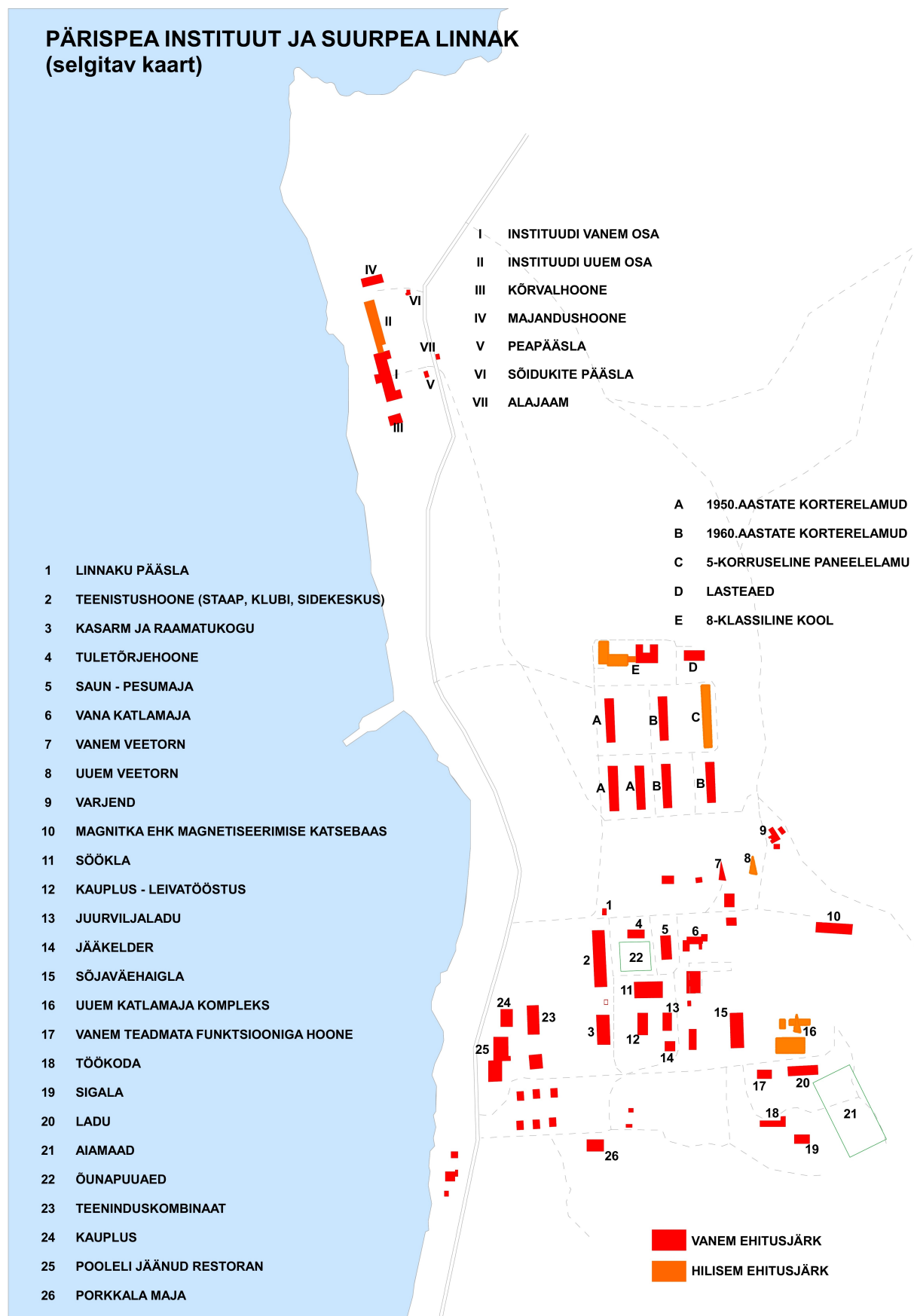
Objekti nimetus	Hoone korraldus arv	Eel- tüübi arv	Elamis- pinnas arv m²	Kaasliha pinnas arv m²	Tesetlik maksu- maa sehtivate hoonete järgi	Märkused
1. Endine sõja- väelinnak						Ehitus lõpetatud.
Hoone 77.Meter.labor nr.1 2			623,8			Ühend on antud
Hoone 78.Ladu			40,1			võõrandamis- lepingu sõl-
Hoone 83.Kauplus 1			212,9			minaks.
Hoone 87.55.Kaal 2			1240,5			
Hoone 33.S88kla 1			471,6			
Hoone 51.Garaas			450,8			
Hoone 32.Saun-pesumaja			328,8			
Hoone 39.Tuletõrjedespool			145,6			
Hoone 50.Ladu			281,6			
Hoone 49.Vestorn I			55,3			
Hoone 44.Hoone 52			9,5			
Hoone 80			3			
Hoone 52			3			
Hoone 54			3			
Hoone 72.Hoone (vana)						
Peakhoone (vana)						
Hoone 48.Haigla						
Värvahoone 1						
Värvahoone 2						
Hoone 56.Värvahoone						
Sadama kaal-hoone						
Paadi müüri vundament						
Restoran (poolleliolev)						
Meter.labor nr.2						
Hoone 56.Lastenäd						
Hoone 59.Teenistus						
Hoone 68.Laboratoorium						

Varal lasuvad kohustused ja võlad meie andmetel ei lasu

Büroo juhataja:

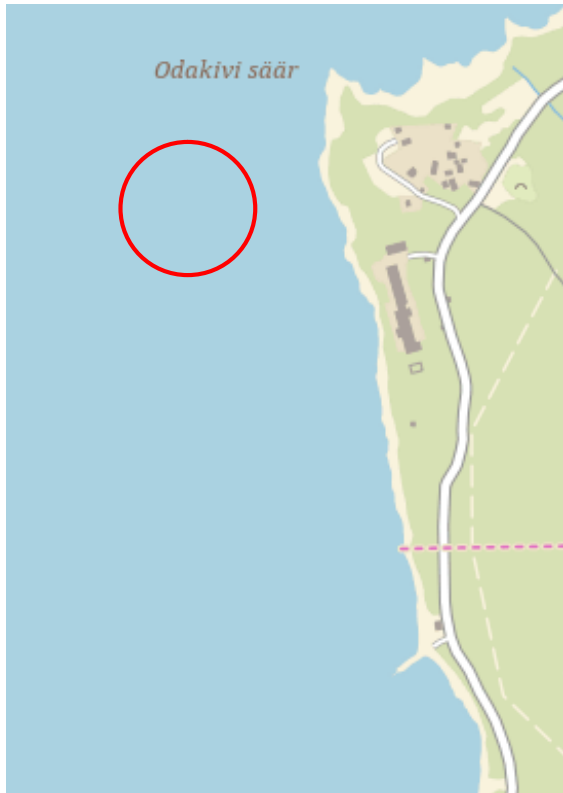
Joonis 15 Võõrandamislepingu aluseks olnud õiend.

ALA SELGITAV KAART

HOONETE MATERJALIKASUTUS JA TEHNILINE SEISUKORD

1. Instituudi hoone

Joonis 16 Instituudihoone asukoht linnaku suhtes.

Joonis 17 Reljeefikaardil on näha instituudi asetus rannikul ja kaablikanalid, mis viisid ka lahte.

Pärispea instituut asub Suurpea linnakust loodes Pärispea külas ja koosneb kahest eri ajal ehitatud korpusest, mis on omavahel galeriiga ühendatud. Kahekorruseline vanem hooneosa (joonisel 17 punasega) on ehitatud 1950. aastatel ja selle mere suunas eenduv keskosa on kolmekorruseline, kus paiknes vaatlustorn Hara lähel toimunu jälgimiseks. Uuem hooneosa (joonisel 17 kollasega) on ehitatud 1980.aastate alguses (projekt kinnitatud 1980). See algselt kahekorruseline hooneosa muutub põhjasuunas neljakorruseliseks, ülemisel korrusel suurte akendega vaatlusruum.

1.1 Piirdeaed ja pääslad

Pärispea instituuti ümbritseb betoonelementidest piirdeaed kolme erineva viimistlusega betoonelementidest. Sissepääsused on teepoolses piirdeaias kolm – keskmine on olnud peasissepääs ja sellest viib tee otse peahoone vanema osani, põhjapoolne sissepääs on olnud transpordile ning viib peahoone uuema osa kõrval paikneva majandushooneni. Mõlemast

sissepääsust vasakul on pääslahoone. Kõige lõunapoolsemas osas on veel üks väravakoht, kuid pääsla puudub ning tee muldkeha on kattunud kõrghaljastusega, mis annab alust oletada, et tegemist oli varuväljapääsuga või harva kasutatava väljapääsuga. Püramiidse postimütsiga neljakandilised väravapostid on krohvitud. Keskmisest väravast veidi paremal üle tee paikneb kunagine alajaam.

Joonis 18 Pärisea instituudi betoonelementidest piirdeaed ja tänaseks metsistunud ala.

Joonis 19 Pärisea instituudi põhipääsla ja värav.

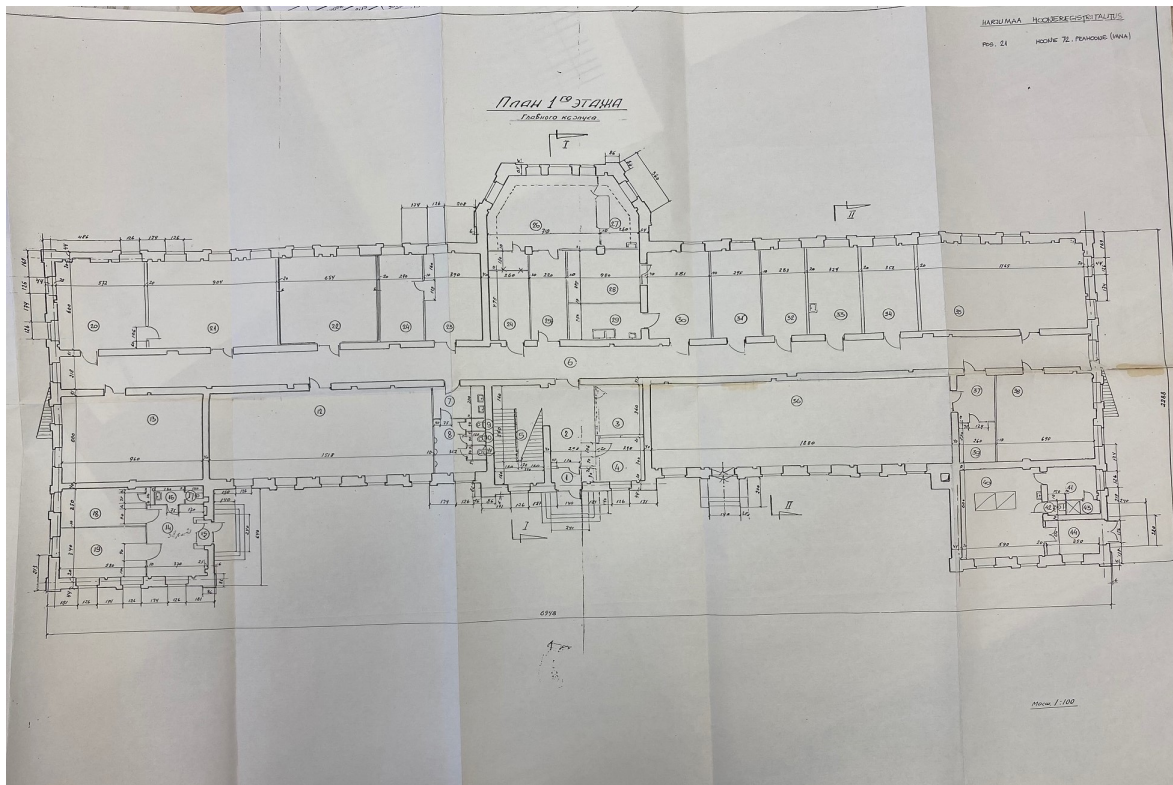
Mere ja metsa poolt ümbritses instituudi hoonet betoonpostide vahele tõmmatud traataed koos okastraadiga. Mere poolt oli taoline piire kahekordne. Betoonpostid on maastikus tänaseni.

1.2 Peahoone vanem osa

Suurpea instituudihoone vanema osa arhitekt pole teada (vt korruseplaan Lisas 3). Võib-olla oli tegemist tüüpprojektiga, kuid samas oli see siiski unikaalne ja äärmiselt salastatud objekt, mistõttu võis ehitise projekteerida spetsiaalselt kohalikele oludele selliste hoonete spetsiifikat tundev arhitekt/ insener. Võimalik, et sellele küsimusele saab vastuse Venemaa arhiividest.

Joonis 20 Pärisea instituudi vanema hooneosa peasissekäik. Ala on võsastunud ja kogu hoonet maapinnalt pildile saada võimatu.

Joonis 21 Instituudi vanema hooneosa I korruse põhiplaan.

Vana peahoone on kahekorruseline, sümmeetrilise põhiplaaniga, mõlemal pool otstes maantee poole eenduvad hooneosad. Keskosa maht endub mere suunas ja muutub kolmekorruseliseks kujutades endast vaatlustorni Hara lähel toimuva jälgimiseks. Ehitusalaune pind on ca 1380m², hoone pikkus ca 71 m, laius 17 ja 24 m. Hoone on rajatud betoonvundamendile, välisseinad punasest ja silikaattellisest, vahelaed on raudbetoonist, katus on valtsitud ja värvitud tsinkplekist 30-kraadise kaldega, vihmaveesüsteem puudub. Maantee poole jääv esifassaad on kaetud pruunika terrasiitkrohviga, ülejäänud küljed krohvitud ja värvitud sinepikollast tooni. Esifassaadil kaks välisust, neist hoone tsentris olev välisuks on ümbritsetud dekoratiivse karniisiga, hoone mahtude nurkades paiknevad nurgakvaadrid. Räästakarniis kogu hoone ulatuses. Kolmeosalise tahveldusega paarisukse kohal paikneb kahese jaotusega valgmikaken, ukse ees on kaheastmeline trepp. Peauksest paremal on teine välisuks, samuti sarnase dekooriga tähistatud, kuid ukseava on kitsam ja laudadega kinni lõõdud, ukse ees kahe astmega trepp. Peauksest vasakul on samasuguse dekooriga markeeritud ava, kuid tegemist pole uksega, vaid aknaga. Teise korruse aknad ilma ümbritseva dekooriga, akende all lihtne karniis, millele toetub veeplekk. Aknad kolmese jaotusega – alumine osa kahepoolne lahtikäiv, ülemine kolmandik ei käi lahti. Dekoratiivsed

karniisid ümbritsevad esimesel korrusel olevaid aknaid ka hoone ülejäänud külgedel (sammuga üle ühe ehk üks aken ilma dekoratiivse raamistusega, teine karniisiga).

Joonis 22 Pärisspea instituudi vanema hoonemahu keskosa eendub mere suunas. Katusetasandil on sellele lisatud kolmas korrus, milles paiknes vaatlusruum Hara lahel toimuva jälgimiseks.

Hoone kandekonstruktsioonide ja katusetarindite seisukord on veel rahuldav, kuid kuna katus sajab mitmest kohast läbi ja vihmaveetorud puuduvad, on ehitise seisukord halvenemas. Avatäidete puitosad on ilmastikumõjudele avatud ja hävinud, osad aknad on kinni naelutatud, kuid seda seestpoolt. Hoone siseüksed suures osas hävinud, alles on vaid mõned üksikud. Põrandatel olnud kalasabamustrisse laotud parkett on välja lõhutud. Valatud betoonpõrandates on kommunikatsioonikanalid, mida mööda on jooksnud nii elektrikaablid (instituudis oli tolle aja kohta erakordselt võimas arvutivõrk) kui ka keskküttetorustik. Kõik koridore ja ruumide põrandad on metallivaraste poolt lõhutud ja hoonest on eemaldatud keskküttesüsteem, veetorustik ning juhtmestik, samuti puuduvad treppidel piirded. Trepikoja põrandad kaetud kahevärvilise (tumepunane ja kollane) malemustrisse laotud keraamiliste plaatidega (suurus 10 x 10 cm).

Joonis 23 Peauksest on alles vaid pool.

Joonis 24 Põrandad ja siseuksed on lõhutud. Näha on kanalid, milles on paiknenud kommunikatsioonid.

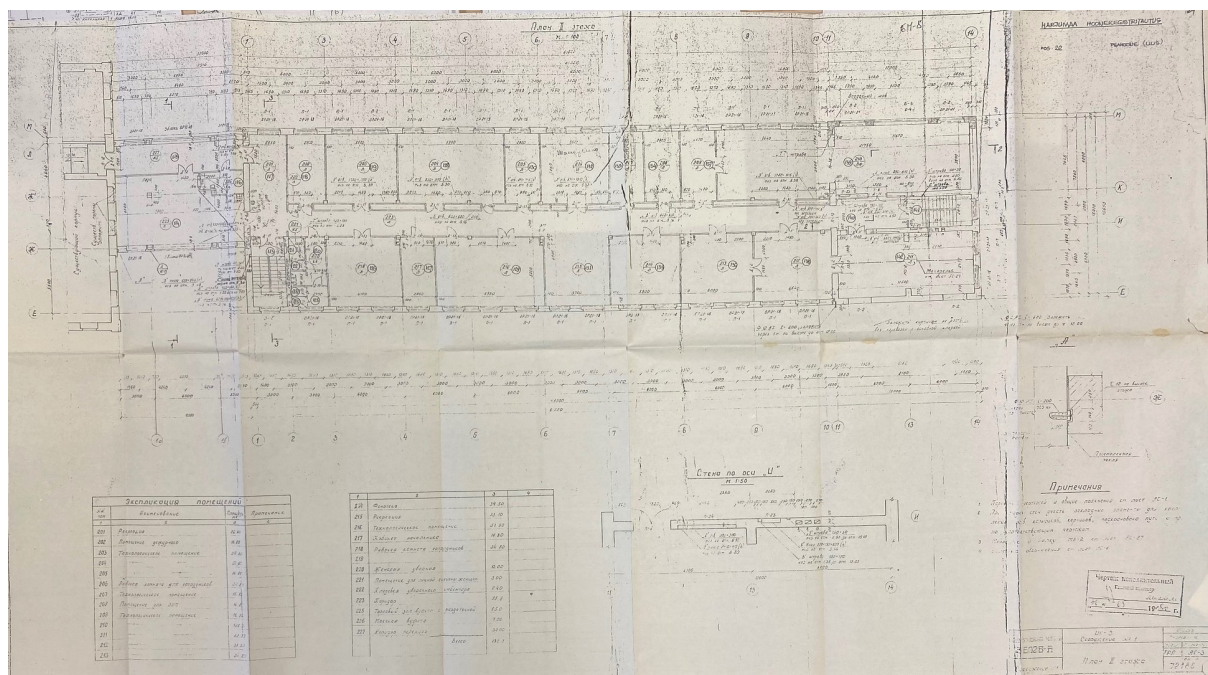

Joonis 25 Vaatlustornist on näha, et vana hooneosa plekk-katus on katki.

Konserveerimisel parandada esmajärjekorras katus ja sulgeda väljastpoolt avad. Võimalike tulevaste ehitustööde käigus säilitada arhitektuurne välisilme, avatäited (aknad-uksed) taastada säilinud osade eeskujul, säilitada akende ja uste jaotus, nurgakvaadrid ja ehiskarniisid. Säilitamist väärrib ka ajastule omane kõrgete lagedega ruumiprogramm kabinettides, vajadusel võib hoone taastamisel teha mööndusi koridoride kõrguses kommunikatsioonide (nt ventilatsiooni) mahutamise eesmärgil. Olemasolev plekk-katus taastada ajastukohaste võtete abil tsinkplekiga ja värvida.

1.3 Peahoone uus osa

Uue peahoone projekti koopia on Riigiarhiivis olemas ja hoolimata paljunduse kehvast kvaliteedist võib sealt välja lugeda, et projekti on koostanud sõjaväeosa peainsener Fiškin ja projekti peainseneriks oli Kofanov. Projekti kinnitas omakäeliselt Nõukogude Liidu kaitseministeeriumi insener-projekteerimisosakonna esindaja Hinin.

Joonis 26 Instituudihoone juurdeehituse II korruse plaan.

Uuem osa on rajatud arvatavalt 1980.aastate alguses (projekt on kinnitatud 1980.aastal) ning kaht hoonet ühendab teisel korrusel kulgev galerii. Põhjapoolsest tipust on kahekorruseline hoonemaht ehitatud neljakorruseliseks, viimasel korrusel paikneb suure aknaga vaatlusruum, pääs on ka katusele. Kahekorruselise hooneosa ruberoidkatusel on (diisलगeneraatori jõul töötanud) projektorijaama hoone.

Joonis 27 Instituudi uuem hoonemaht on põhjasuunas neljakorruseline. Ülemisel korrusel paiknes vaatlusruum.

Joonis 28 Uue hoonemahu katusel seisab kunagine prožektorjaam.

Kaht hooneosa ühendav osa on ühtlasi olnud söökla, seintel on kahvatusinised kahhelplaadid. Põrandad on erinevalt vanast hooneosast rajatud tellistest postidele – ilmselt oli see odavam ja

vähem töömahukas lahendus, mis jättis samas ruumi kommunikatsioonidele. Koridoride ja ruumide põrandad on lõhutud, samuti paljud tuhaplokkidest vaheseinad. Treppidel puuduvad piirded. Neljanda korruse vaatlusruumi põrandatel on vineerplaatide peal olnud linoleum.

Hoone ehitusalune pind on 1073 m², materjalideks puhasvuuklaoga silikaattellis ja akende vahel dekoratiivsed punastest tellistest osad, vahelaed on raudbetoonpaneelidest ja katusekate ruberoidist. Pikkus koos galeriiga ca 80 m, laius 15,5 m. Hoone seisukord kõigub rahuldavast halvani, põrandad hävitatud konstruktsioonideni. Lagunemise peatumiseks on vajalik sulgeda ukse- ja aknaavad.

Hoone oli erinevates kinnisvaraportalides äripinnana hiljuti veel müügis 715 000 euro eest¹³, tänaseks on kuulutus mitteaktiivne, kuid otsingumootorite abil veel leitav.

Joonis 29 Uue hooneosa trepikoda.

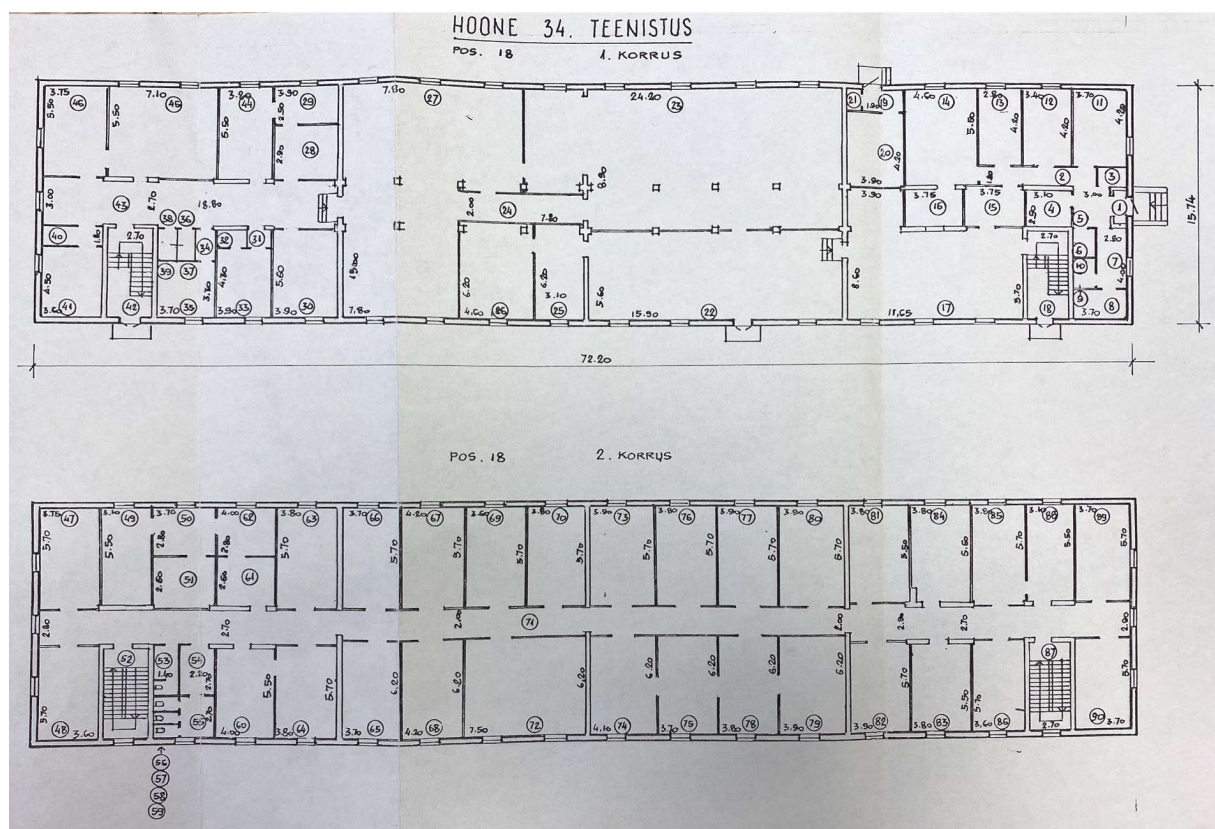
Joonis 30 Uue hooneosa vaatlusruumist avaneb lahele väga hea vaade, mida suureks kasvanud puud juba varjutama kipuvad.

2. Teenistushoone

Teenistushoone on sõjaväelinnaku esimene suurem hoone, mida siseneja märkab. Pääslast paremal paiknevas kahekorruselises silikaattellistest hoone on ehitatud aastal 1956 ja selles oli inventeerimisandmetel telefoniühendus, mis tollal polnud sugugi igapäevane asi. Hoonel on paekivivundament, silikaattellistest seinad, eterniitkatus, räästakarniis ja nurgakarniisid,

¹³ <https://kinnisvara24.delfi.ee/aripind-myyk-kuusalu-vald/240160147>

vahelaed on raudbetoonist. Hoone sissekäigud on ümbritsetud pilastritele toetuva kolmnurkse frontooniga tipneva valgekšvärvitud karniisiga. Aknaid ümbritseb lihtne valge raamistus.

Joonis 31 Sõjaväelinnaku teenistushoone põhiplaanid.

Joonis 32 Teenistushoone otsasissepääs pääsla poolt vaadatuna.

Joonis 33 Lihtsa välisilmega teenistushoone sissepääsud on ebatavaliselt uhked.

3. Kasarm

Kasarm ehk sõjaväelaste majutushoone on ehitatud teenistushoonega samal ajal. Vundament on paekivist ja valgeks värvitud, peaukse kohal väike raudbetoonist varikatus. Seinad silikaat- ja punastest tellistest, väljast viimistlemata, seest krohvitud. Uksed ja suur osa akendest hävinud või väga halvas seisus. Põrandad ja küttesüsteemid välja lõhutud. Vahelaed raudbetoonpaneelidest. Kasarmu eterniitkatatus on suures osas sisse langenud, konstruktsioonid veel püsivad. Teise korruse teenistushoone poolses osas on säilinud betoonpaneelidesse paigaldatud ajastule omased rippvalgustid.

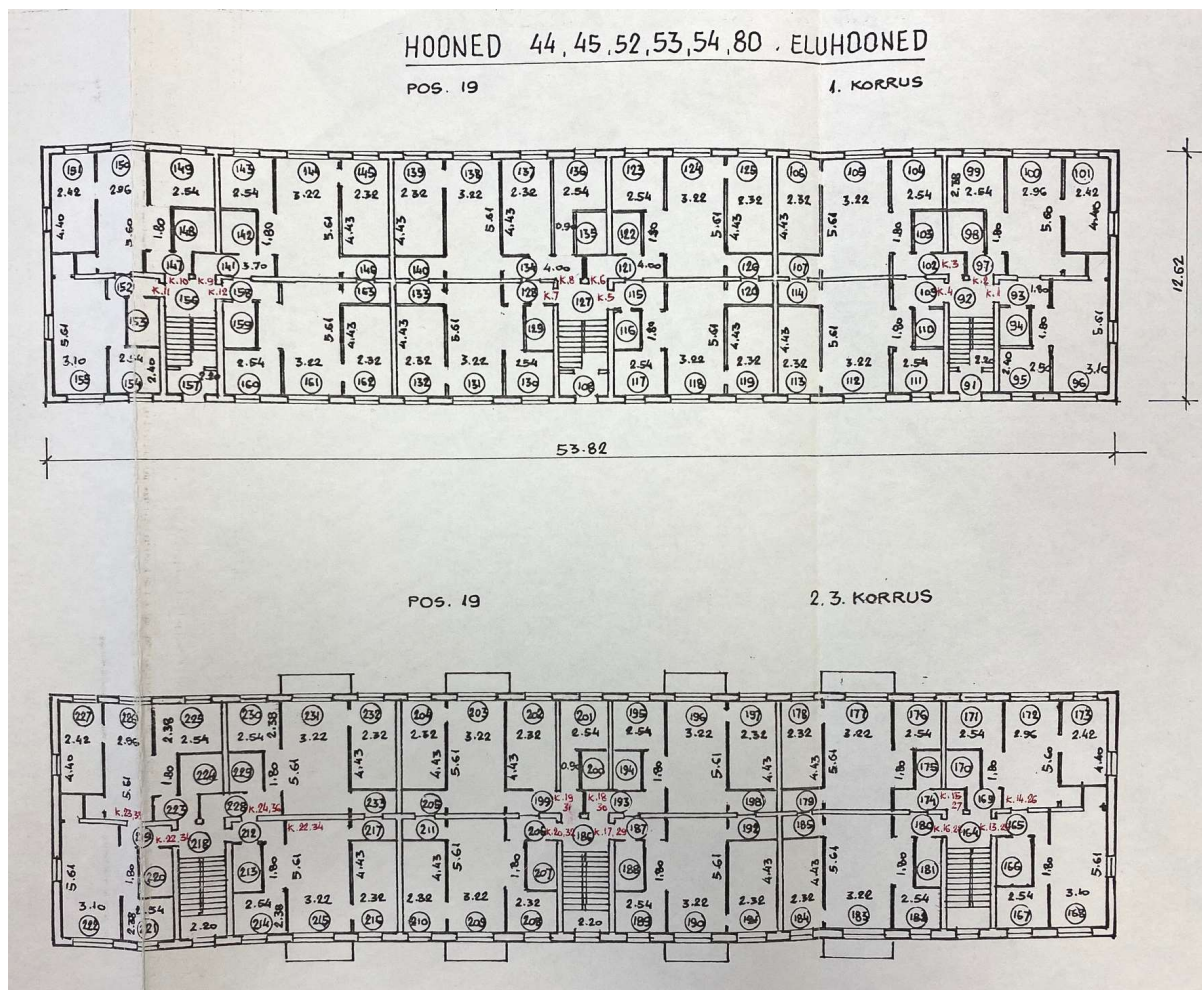
Joonis 34 Kasarmu teisel korrusel on säilinud veel rippvalgustid.

Joonis 35 Kasarmuhoone seisukord halveneb kiiresti. Katus on juba sisse langenud ja konstruktsioonid kahjustuvad.

4. Korterelamud

Korterelamuid on linnakus seitse, neist 6 kolmekorruselist ja 1 viiekorruseline. Kõik hooned on kinnisturegistris eraldi katastriüksustena koosumbritseva maaga, erandiks on kinnistu aadressiga Lahe põik 2, mille katastriüksus hõlmab märkimisväärselt suurema maa kui hoone lähiümbrus. Lahe põik 1 ja Lahe põik 2 on kõige varasema ehitusjärgu majad ja silmapaistvad stalinistliku arhitektuuriesteedika näited.

Joonis 36 Vanemate korterelamute põhiplaan.

Kolmekorruseliste kolme trepikojaga hoonete sokkel on klombitud paekivist, silikaattellistest seinad krohvitud ja värvitud, teisel ja kolmandal korrusel on metallpiiretega rõdud, mille alumises osas rõdust väljaspool on kinnitused lillekastide jaoks. Vaheseinad tuhaplokkidest. Trepikodade puidust paarisasetusega välisuksed on ümbritsetud dekooriga, trepikodade põrandad kaetud 10x10 cm suuruste maleruutu laotud keraamiliste plaatidega (beež ja kollakaspruun). Suuremad aknad on kolmese vertikaaljaotusega, külgmised osad on

prosspulkadega kolmeks jaotatud, keskmine osa aga kaheks – alumine prosspulk puudub. Nii on akendel igas nurgas ruudukujuline lahtikäiv õhutusaken. Rõdude kohal ja all on aga kahese vertikaaljaotusega aknad, kummagi jaotuse ülemine kolmandik prosspulgaga eraldatud, õhutusaknana käib lahti vaid üks. Katus on eterniidist, sellel paiknevad kolmnurkse kujuga uugid. Vihmaveetorustik puudub (eemaldatud), räästaserva all on karniis. Veetorustik ja kaugküttesüsteem eemaldatud, samuti vannitubades paiknenud vanniahjud.

Joonis 37 Esiplaanil olev kortermaja on tühi, tagumised kasutusel.

Joonis 38 Asustatud kortermajades on aknad vahetatud plastikakende vastu ja ühe hoone välisseinad soojustatud. Rõdud ja varikatus terastaladega toestatud. Taamal viiekordne paneelmaja.

4.1 Lahe põik 2

Siseviimistluses on väärtuslikud siseuksed, sh klaasitud paarisuksed koos ajastukohaste furnituuridega, sisseehitatud panipaigad ja nišid raamaturiiulite jaoks, vannitoa ja köögi vahelised kolmese jaotusega siseaknad koos piirdeliistudega. Põrandatel on olnud kalasabamustrisse laotud või ruudukujuliselt paigaldatud liistparkett. Kipsist laekarniisid ja laerosetid on lõhutatud kaablivaraste hoolimatu tegevuse tulemusena.

Joonis 39 Lahe põik 2 lõhutatud kipsrosett laes.

Joonis 40 Samas hoones: lagede lõhutatud kipskarniisid.

Joonis 41 Lahe põik 2 välisuks.

Joonis 42 Rõdude põrandad lagunevad.

Konserveerimisel sulgeda lõhutud aknad-uksed vältimaks vihmavee ja niiskuse edasist hävitavat mõju, vajadusel paigata katus. Hoonete taastamisel säilitada algupärane välisilme, akende–uste rütm ja jaotus, samuti planeering. Ennistada trepikodade välisuksed ja nende kohal olevad kahese jaotusega valgimikaknad. Samuti korrastada kahe poolega ja sissepoole avanevad rõduuksed, rõdu metallpiirded, rõdude betoonpõrandad uuesti valada ja takistada armatuuri korrodeerimist. Siseviimistlus taastada ajastukohaselt (liistparkett) ja ajastukohaste materjalidega.

4.2 Lahe põik 10

Hoone on ehitatud pärast Stalini surma, sellest annab tunnistust robustsem ehitus- ja viimistlusvaliteet ning dekoori puudumine siseviimistluses, samuti on hoone trepikodadel raudbetoonist varikatused. Trepikodade põrandal tuhmkollased heksagonaalsed põrandaplaadid, tagaküljel märge 1959, Lviv. Korterite planeering on avatum, puuduvad laekarniisid ja rosetid, põnev detail on aga köögiakna alune puidust ustega külmakapp, mille jaoks on välisseina tehtud väike ruudukujuline ava.

Joonis 43 Hilisemal perioodil ehitatud hoone on lihtsam, ukse kohal on väike varikatus ja rõdupiirded dekoorita.

Joonis 44 Trepikodadest on minema viidud käsipuud. Näide ajastukohasest värvikäsitlest.

Joonis 45 Korterites olnud liistparkett on välja lõhutud, näha on põrandate täiteks kasutatud šlakki.

Joonis 46 Köögi akna all on välisõhuga jahutatav külmakapp kiirestirikneva toidu hoidmiseks.

4.3 Lahe põik 5

Kõige hilisem ja suurem korterelamu on viiekorruseline paneelmaja aadressiga Lahe põik 5, mille väline esteetika ja materjalikasutus viitavad siinmail võõrale ja Venemaalt pärinevale ehitustraditsioonile (glasuurplaatidega viimistlus- ja dekoorelemendid). Kinnisvaraportaalis olev kuulutus annab hoone ehitusaastaks 1972¹⁴. Hoone trepikojas on metallpiirded ja prügišaht, hoone on kasutuses ja renoveeritud. Sarnase viimistlusega paneelmaju püstitati ka Pärispea külla radaribaasi alale.

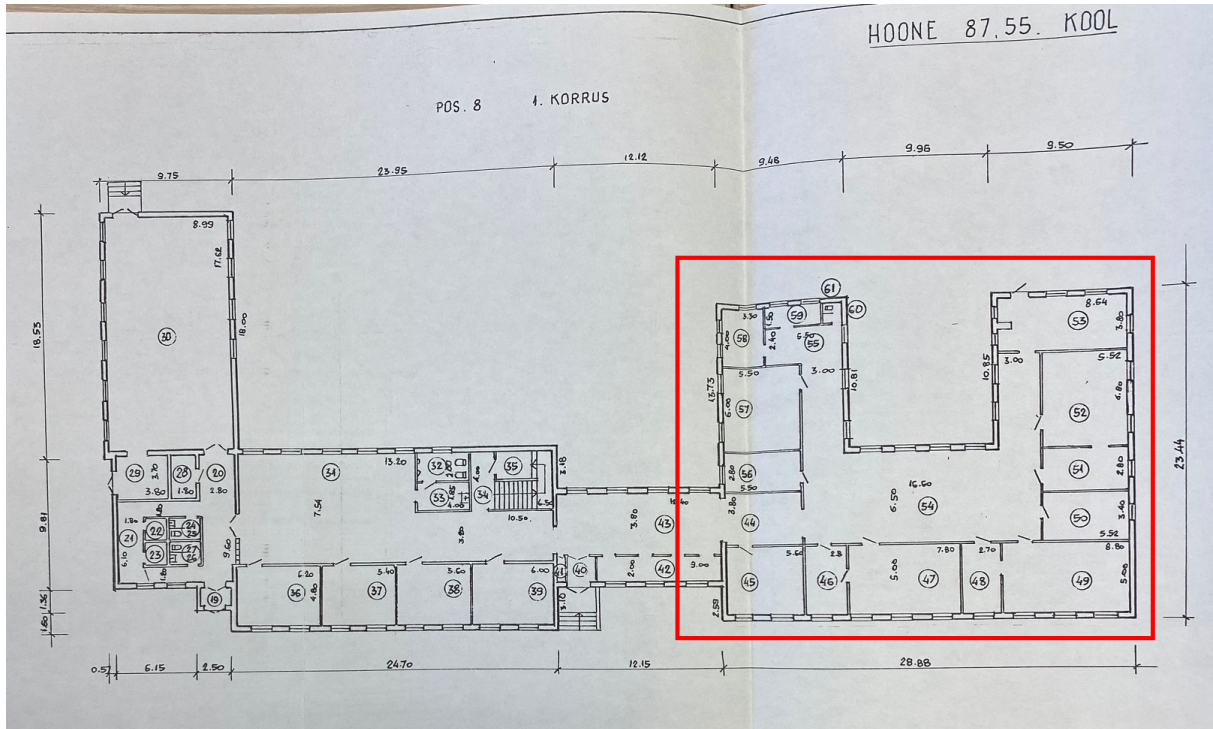

Joonis 47 Lahe põik 5 paneelmaja viimistlus on kohaliku ehitustraditsiooni kontekstis võõras.

¹⁴ https://www.kv.ee/muua-3toaline-korter-looduskaunis-kohas-mereni-400-3332679.html?nr=1&search_key=cl d30f8cd53d623145800fbe255c768a

5. Koolihoone

Koolihoone rajati ilmselt linnaku ehitamise algusjärgus. Algselt 4-klassiline hoone sai tõenäoliselt 1970ndatel aastatel juurdeehituse ja kasvas 8-klassiliseks kooliks.

Joonis 48 Suurpea algselt 4-klassilise, hiljem 8-klassilise kooli põhiplaan. Vanem osa märgitud punasega.

Joonis 49 Juurdeehitusega sai kool omale võimla. Sisepäas on üllatavalt modernistlik, samuti on hoone uue õppekorpuse räästal tollastele koolidele ebatüüpiline puitkarniis, mida siinmail viljeleti põhjamaadest inspireerituna 1970ndatest aastatest alates. Hoone arhitekt pole teada.

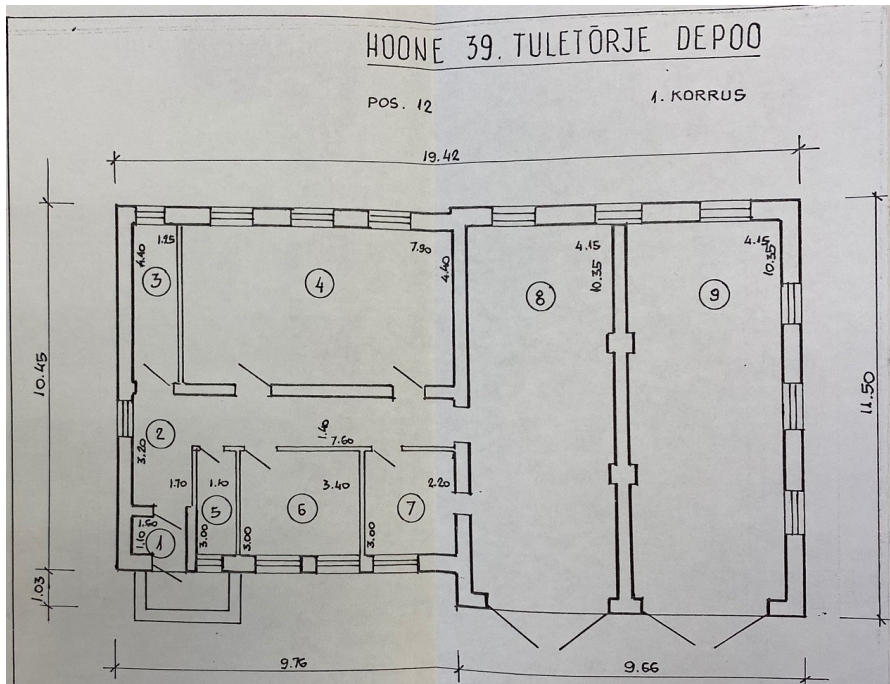
Joonis 50 Suurpea sõjaväeosa 8-klassilise kooli võimla.

Joonis 51 Koolihoone U-kujuline vanem osa on viilkatusega. Katusel on ulatuslikud kahjustused.

6. Tuletõrjedepoo

Sõjaväelinnaku peatee alguses paiknevas eterniitkatusega tellishoones on garaažiosa kahele tuletõrjeautole ja ruumid tuletõrjajatele. Ilmselt üks paremas korras hooneid linnakus. Otsingumootor näitab, et mõni aeg tagasi püüti hoonet erilise äripinnana müüa, enam kuulutus aktiivne ei ole.

Joonis 52 Algselt oli tuletõrjekomando üksnes sõjaväeliseks otstarbeks, hiljem moodustati sellest 6207. tuletõrjemeeskond.

Joonis 53 Tuletõrjekomando hoone on üks paremas seisus hooneid kogu linnakus.

Joonis 54 Tuletõrjedepoo hoone põrandas on kanal autode remontimiseks.

7. Söökla

Ühekorruseline sööklahoone on ehitatud silikaat- ja punastest tellistest betoonvundamendile, vahelaed raudbetoonpaneelidest. Kõrge viilu sees on suur poolkaarekujuline aken. Eterniitkatusega hoonel on räästakarniis. Uste ja akende ümber lihtne valge raamistus. Kõrvuti paiknevad peauksed on paarisasetusega ja kolmese jaotusega framuugiga.

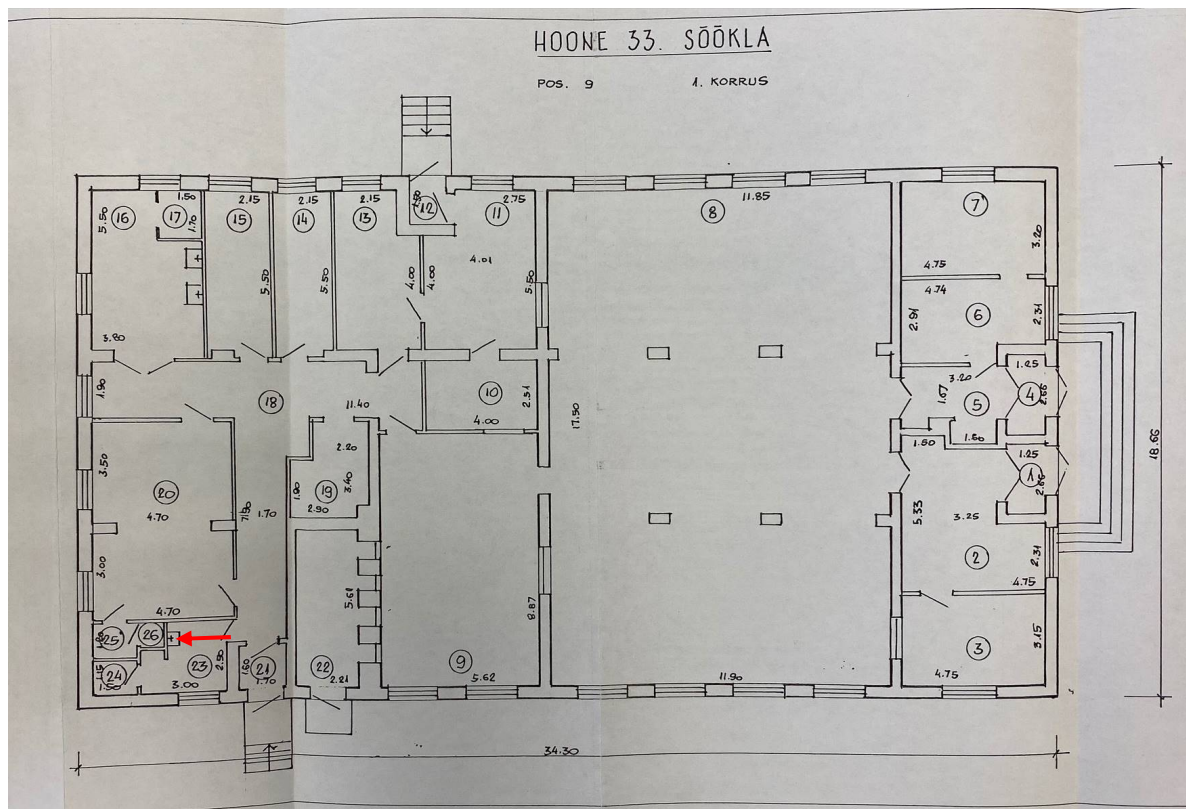
Joonis 55 Sööklahoone katus on osaliselt sisse vajunud.

Joonis 56 Sööklaruumi laed tilguvad läbi. Põrand on plaaditud.

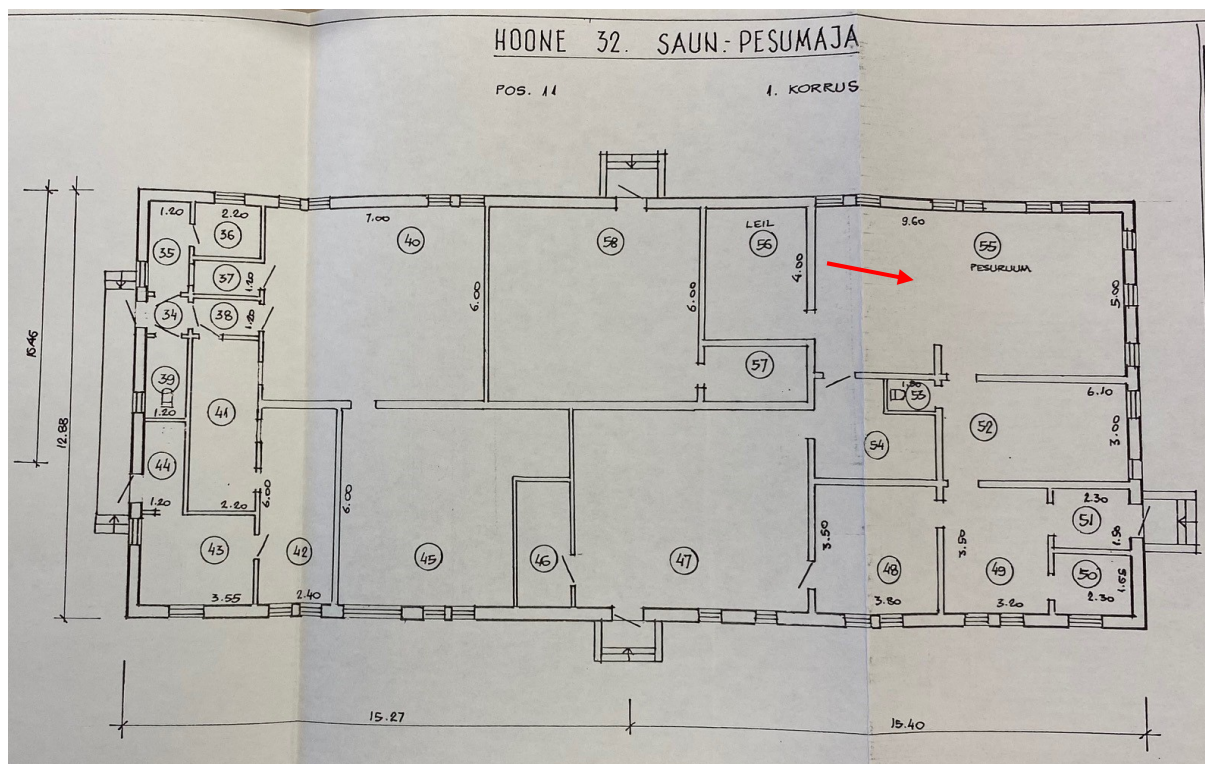
Joonis 57 Söökla köögi ruumi kahhelplaadid (koht märgitud põhiplaanil punasega).

Joonis 58 Söökla põhiplaan.

8. Saun-pesumaja

Silikaat- ja punastest tellistest liitsa põhiplaaniga ühekorruseline eterniitkatusega hoone, mille laed on raudbetoonpaneelidest. Sooja vee ja võimalik, et ka pesumajas vajaliku auru sai kõrvalasuvast vanast katlamajast. Näha on süvendeid põrandas ja kahe hoone vahelist ühenduskanalit maastikus. Kohalike jutu järgi olid Suurpea linnaku meestel ja naistel eraldi saunapäevad.

Joonis 59 Saun-pesumaja põhiplaan. Pesumaja osa vasakul pool, saunaosa paremal.

Joonis 60 Saun-pesumaja katus on sisse langenud, ukсед-aknad praktiliselt hävinud.

Joonis 61 Sauna pesuruum, milles on alles vaid istepinkide jalad. Istumisosad on kadunud. Pildistamise asukoht ja suund punasega tähistatult plaanil.

9. Veetornid

Linnakut veega varustanud vanemal veetornil on säilinud kahekordsed tahveldistega paarisuksed ja valgmikaken ukse kohal. Välimised ukse avanevad väljapoole, sisemised sissepoole. Uste ümber on lihtne valgeksvärvitud karniis. Metallivaraste saagiks on langenud ukse kohal olnud lambike ning redelid torni sees. Pidada väärtuslikuks kui tellisarhitektuuri suurepärase näidet. Avatäited säilitada ja korrastada.

Linnaku kasvades kasvas ka asumi veevajadus. Selleks rajati vanast veetornist ca 50 idasuunas uus ja kõrgem. Akende asemel on kasutatud klaasplokke ning kogu rajatis on lihtsama arhitektuuriga. Veetorni põrand on lõhutud, uks puudub ja metalltrepid on eemaldatud.

Joonis 62 Vana veetorn on liigendatud fassaadiga.

Joonis 63 Põnev detail veetorni tagaküljel.

Joonis 64 Vana veetorni paarisuks.

Joonis 65 Vana veetorni sisemus.

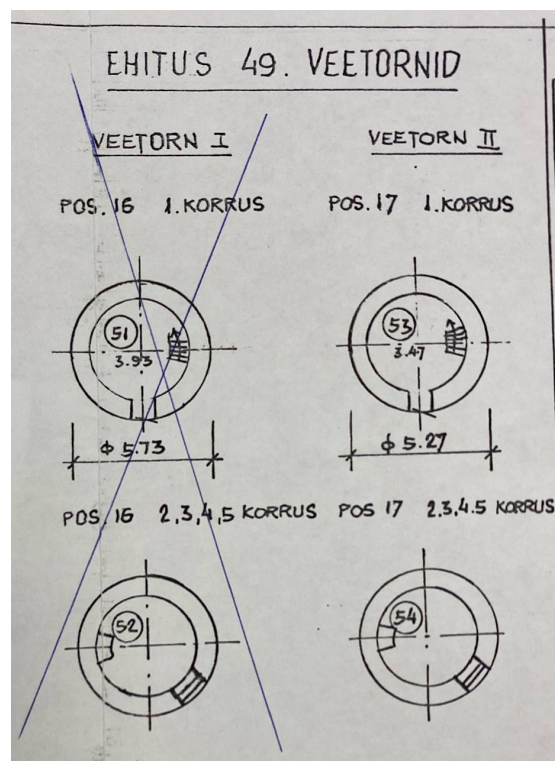
Joonis 66 Uuem veetorn on kõrgem ja lihtsama esteetikaga.

Joonis 67 Uue veetorni ladumismuster.

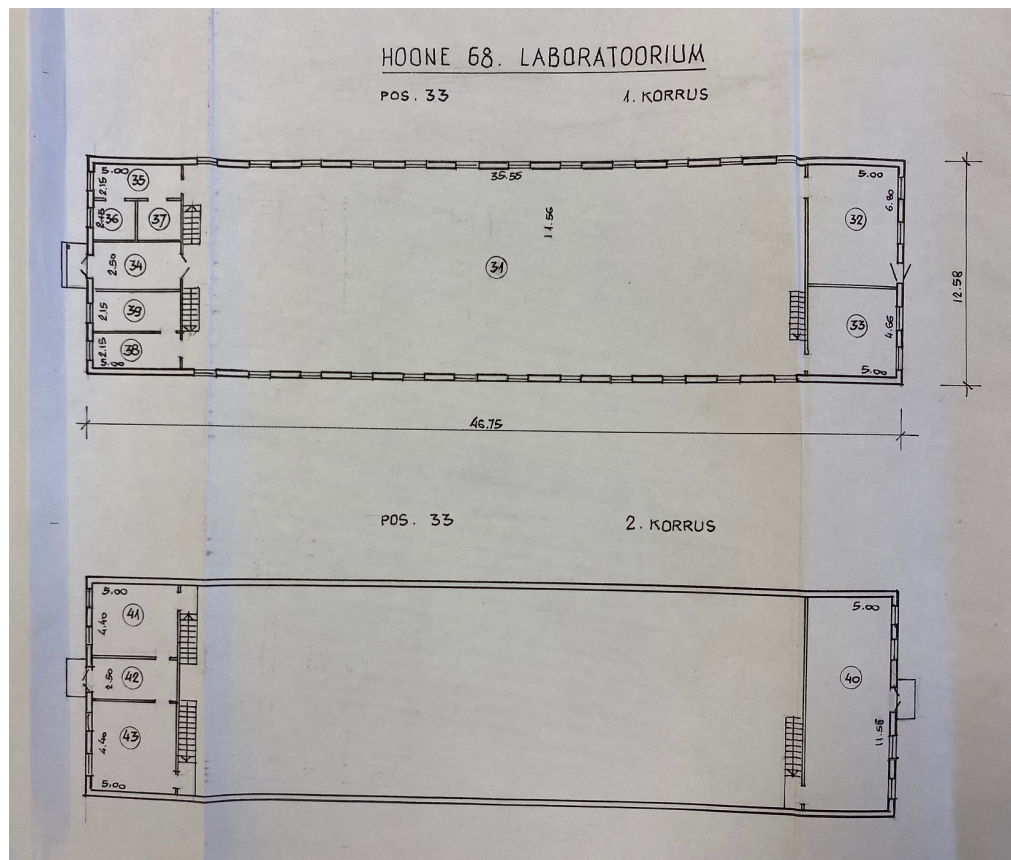
Joonis 68 Uue veetorni sisemus.

Joonis 69 Veetornide mõõdistusplaanid.

10. Laborihoone

Üks salapärasema funktsiooniga hooneid linnakus. Kohalikud kutsusid seda „magnitkaks“ ja seal uuriti väidetavalt erinevate väljade mõju laevamudelite peal, samas puuduvad maastikus ja varemetes viiteid vettpidavale basseini või hiiglaslikule mahutile. Paikneb militaarlinnaku peasissepääsutee lõpus teistest hoonetest kaugemal ja on varemeis. Sellegipoolest on hoone olnud märkimisväärselt kõrge. Hoone ümber on näha kaablikanaleid. Säilinud on veel idapoolne vahesein, millelt on näha kunagise metalltrepi asukoht.

Joonis 70 Kõige salapärasema funktsiooniga hoone põhiplaan on ülimalt lihtne.

Joonis 71 „Magnitkast“ on tänaseks alles vaid varemed.

Joonis 72 Hoone lõunapoolne välissein.

Joonis 73 Idapoolne hoonekülg on veel püsti.

11. Porkkala maja

Suurpeale veeti hooneid ka Porkkala mereväebaasist Soomest. Porkkala baasi kasutas nõukogude sõjavägi kuni 1956.aasta jaanuarini, mil see likvideeriti. (Masinaehituse- ja tehnoloogiafirma Kone rajaja Pekka Herlin (1932-2003) kirjeldab oma elust rääkivas raamatus¹⁵ poisikesepõlve Porkkalas, kus pärast nõukogude sõjaväelaste lahkumist kadusid majadki ning maha jäi laastatud maa.) Suurpeale toodud hoonete täpne arv on teadmata, tänaseni on säilinud vaid üks. Tegemist on ilma välisvoodrita tahatud rõhtpalkidest hoonega. Algselt elasid seal kohalike jutu järgi piirivalvurid, hiljem kasutati hoonet laona.

Joonis 74 Porkkala maja pildistatuna jaanuaris 2021.

Lihtsa põhiplaaniga barakk-tüüpi hoone otstes on sissepääsud piki hoonet paiknevasse koridori, kummalgi pool asus kuus kööktuba ja kahe kööktoa peale oli üks korstnajalg, kummalgi pool küttekolle. Käimlad hoones puudusid, „asjal“ käidi teisel pool teed rajatud punastes tellisehitistes. Palkhoone toetub paest postidele, puuduvad aknad-uksed, kuid osad algsed aknaraamid on veel säilinud, samuti on säilinud üks varikatus. Eterniitkatus on sammaldunud ja katki, osa palkvaheseinu ilmselt kütteks välja lõigatud. Samuti puudub hoonel põrand ja seda on kasutatud olmeprügi ladustamiskohana. Palkkonstruktsioon on

¹⁵ J. B.Simon, Kone's Prince: The Colorful Life of Pekka Herlin. Otava, 2009.

iseenesest kuiv ja rahuldavas seisus, konserveerimiseks on vajalik sulgeda avad ja parandada katus, vältimaks hoone seisukorra edasise halvenemist ning võimalikku hävimist.

Joonis 75 Idapoolne otsasein peegeldab hoone trööstitut olukorda.

Joonis 76 Lihtne puust varikatus sissepääsu kohal.

Joonis 77 Kööktubadel on laudadest vaheseinad.

Joonis 78 Pikk koridor ulatub läbi maja.

HALJASTUS

Nii suuremastaabilise ajastule iseloomuliku hoonetekompleksi renoveerimisel tuleb silmas pidada terviklikku ruumikäsitlust. Stalinismiperioodile oli omane regulaarne haljastusprintsip, mis rõhutas hoone institutsionaalset tähtsust maastikus. Instituudi vana hoone peasissepääsust kummalegi poole on sümmeetriliselt istutatud kaks harilikku kuuske (*Picea abies*), maja taha merepoolsele küljele aga kaks raagremmelgat (*Salix caprea*), millest lõunapoolne on elus, kuid põhjapoolsemast on alles vaid känd.

Olulisel kohal on püगतud hekid, Suurpeal on need olnud läikivast tuhkpuust (*Cotoneaster lucidus*). Kõrgema põõsana on nii instituudi vana peahoone juures kui Suurpea linnakus kasutatud suurt läätspuud (*Caragana arborescens*). Puittaimedest on kasutatud ajastule iseloomulikke liike nagu arukased (*Betula pubescens*), berliini paplid (*Populus x berolinensis*), harilikud hobukastanid (*Aesculus hippocastanum*), samuti harilikud pärnad (*Tilia cordata*). Teenistushoone ees ja tuletõrjehoone taga on õunapuuaed.

Joonis 79 Kunagise sööklahoone ees kummalgi pool vahetult tee ääres kasvavad harilikud pärnad, nende taga kaks rida berliini papleid.

Joonis 80 Sõjaväelinnakus teenistushoone ees ja tuletorjedepoo taga paikneval alal on õunapuuaed.

Kuna instituudihoone ümber olnud puud on suureks kasvanud ja palju on isekülvist tekkinud haljastust, kipuvad kaduma vaated instituudihoone vaatlushoonetest Hara lahele – tuleks kaaluda nende avamist. Linnaku rekonstrueerimisel tellida detailsem maastikulahendus koos taimede haljastusliku hinnanguga kutsetunnistust omavalt ja ajalooliste haljasalade temaatikat valdavalt maastikuarhitektilt.

KOKKUVÕTE

Pärispea instituut koos Suurpea linnakuga (ning Hara lahes ja sadamas paiknevate demagnetiseerimise ja magnetilise modelleerimise stendidega) oli unikaalne külma sõja aegne võimas ja salajane uurimiskompleks, mis teenis Nõukogude Liidu sõjalisi huve. Eelkõige on siinkirjeldatud hoonetel ansambiline väärtus, kuigi varasema ehitusperioodi hooned (instituudi vanem osa, eluhooned jm) vääriksid oma ajastu märkidena ka säilitamist ja restaureerimist.

Hoolimata kogu kompleksile eelkõige metallivaraste pool tekitatud märkimisväärsetest kahjustustest on suur osa hoonetest ja rajatistest veel säilinud – konstruktsioonid on rahuldavas seisus, kuid katusekatte kahjustuste ja avatäidete puudumise tõttu liigub seis halvenemise suunas. Suur osa kahjustustest ongi tekkinud niiskuse tõttu. Hoonete laed tilguvad läbi, osad katused on täielikult või osaliselt sisse langenud, kuid viilud on veel alles (vanema ehitusjärgu hooned, nt söökla), mõne rajatise puhul aga pole päästa enam midagi (nn magnetka ehk laboratooriumihoone). Suure „panuse“ ehitiste trööstitusse väljanägemisse on andnud ka Suurpeal eri aegadel elanud inimesed, kes läheduses tühjana seisvaid hooned (koolimaja, lasteaed) on kasutanud oma olmeprügi ladustamiseks. Samas tuleb kiita kohalikku tegusat kogukonda ja MTÜ-d, kes on linnaku heakorrastamise andnud väga suure panuse ning seepärast saab kasutuses olevate elumajade lähiümbruse heakorra ja puhtuse kohta öelda vaid kiidusõnu. Teisalt puuduvad kodanikuaktivismil põhineval MTÜ-l vahendid kogu kompleksi korrastamiseks ja selleks peaks olema alal üks avarama vaatega, ajaloolist väärtust ja paiga vaimu hindav investor, kes piirkonnale (miks mitte turismisihtkoha nutika turundamise abil) uue hingamise annaks. Veetornidest saab teha vaatetorni või vertikaalronimise raja, suvisel ajal oleks kindlasti nõudlus suvituskorterite järgi ning see looks võimalused ka suvitajate/ suveelanike teenindamisele spetsialiseerunud ettevõtluse arenguks (pood, pagariäri, miks mitte kauni merevaatega restoran jm). Alal on suur potentsiaal eelkõige unikaalse mereäärse asukoha ja pealinnale suhtelise läheduse tõttu (pealinnast 75 km raadiuses asuv kinnisvara on kõige nõutum), hea ühendus on ka 8 km kaugusel oleva Loksa linnaga. Kindlasti aga peaks piirkonna taaselustamiseks oma panuse andma ka omavalitsus, aidates kõige aluseks olevate kommunikatsioonide (küttesüsteemide, elektrivarustuse, vee- ja kanalisatsioonivarustuse) taastamisega või nende rajamiseks soodustuste loomisega.

TÖÖKS KASUTATUD ALLIKAD

- 1) Eesti Rahvusarhiiv (RA), Harjumaa hooneregistri toimik nr 361 Loksa vald, Suurpea küla, endine sõjaväelinnak, f.888, n.1, s.18270.
- 2) A.Tähiste, M.Mõniste, Demagnetiseerimise instituudi laboratoorne peakorpus Pärispeal Kuusalu vallas Harjumaal. 2016.
<http://www.mil.hiiumaa.ee/xx/Harju-Kuusalu-Parispea-instituut.pdf>
- 3) A.Tähiste, Eesti sõjaajaloolise arhitektuuripärandi kaardistamine ja kasutusvõimaluste analüüs. 19.ja 20.sajand. Pärispea Demagnetiseerimise Instituudi peakorpus. Muinsuskaitseline eksperthinnang, 2017.
<https://register.muinas.ee/file/militaryheritage/30.pdf> (vaadatud 29.04.2021)
- 4) M. Õun, M. Hergauk ja J. Pärn, Punalaevastik Eestis 20.sajandi lõpukümnendel. Sentinel, 2006.
- 5) Maa-ameti geoportaal ja 3D kaart
- 6) Rahvusarhiivi fotokogu Fotis

Suulised materjalid

T.Hiio, Eesti Sõjamuuseumi direktori asetäitja teadusalal. 19.04.2021. Märkmed autori valduses.

A.Lamonova, Õ.Arba, MTÜ Parim Paik Suurpea esindajad. 20.01.2021 ja 23.01.2021. Märkmed autori valduses.

J.Luik, Eesti Vabariigi kaitseminister aastal 1993. 19.04.2021. Märkmed autori valduses.

R.Treufeldt, arhitektuuriajaloolane. Märkmed autori valduses.

LISAD

Lisa 1. Taustaks

Väljavõte raamatust Punalaevastik Eestis 20.sajandi lõpukümnendil. M. Õun, M. Hergauk ja J. Pärn. Sentinel, 2006.

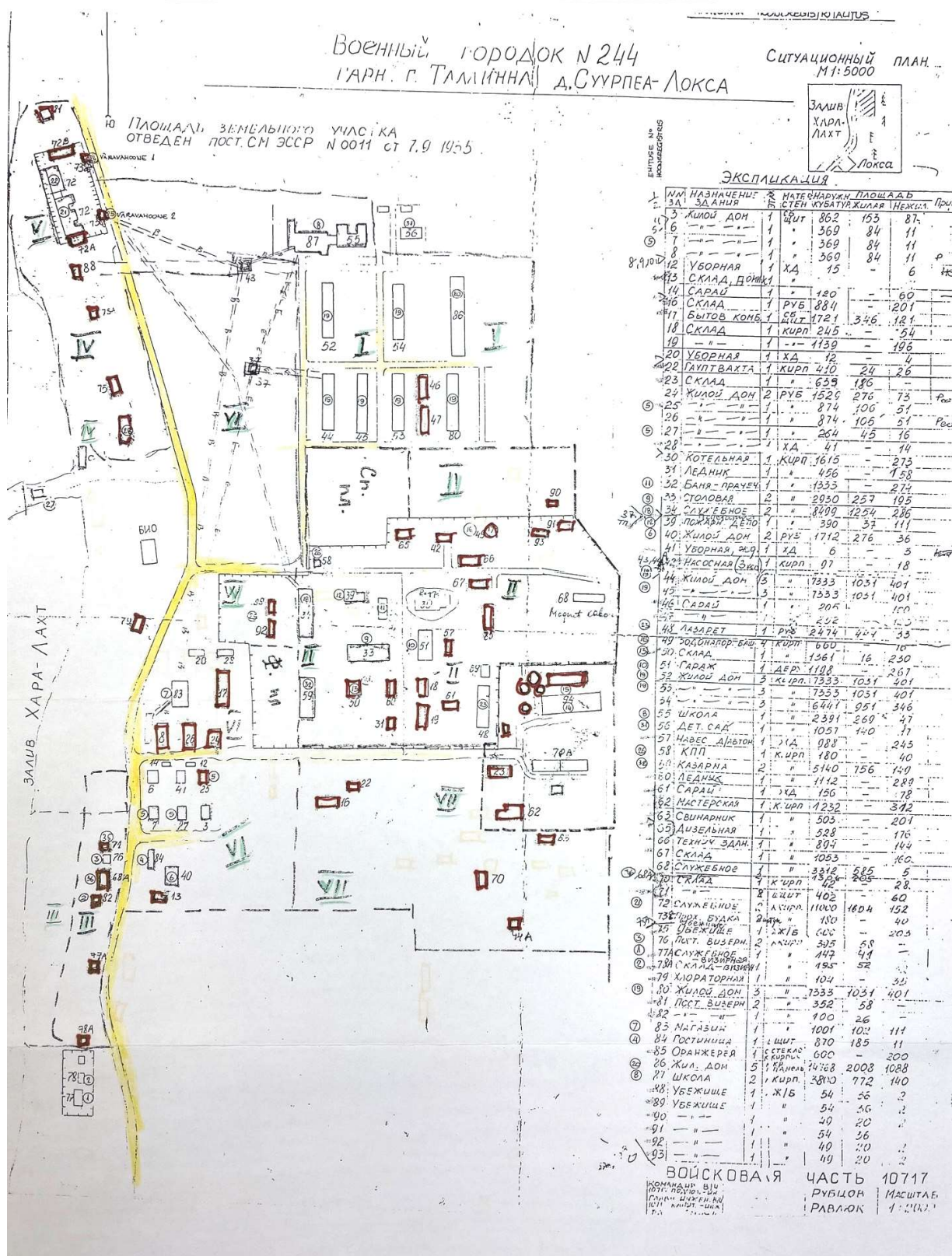
Hara lahe salaobjekt siinse raamatu kirjutamise ajal enam eriline saladus ei ole. Aga oli - nii salajane, et Virve ja Hara külade perekonnad, kelle elamine salapärasele meremonstrumile liiga lähedale jäi, sunniti oma kodudest välja kolima ja mujalt elupaika otsima. Ja lootsiraamatuis oli kirjas, et vajadusel siseneda meritsi Hara lahte tuli selleks eelnevalt küsida luba sõjaväeosa 20405 komandörit Tallinnast, ehk teiste sõnadega Tallinna mereväebaasi komandörit. Kuigi Hara lahes oli kümneid toodreid, ja poisid, mis tähistasid stendide asukohti, tuli tsiviillaevadel seal liigeldes pöörata tähelepanu vaid kahele valguspoile (läänepoolse koordinaadid 59°39,65' ja 25°36,62' ning lõunapoolse omad 59°36,00' ja 25°38,81), mis tähistasid „kõigi laevade liiklemiseks suletud rajooni”. Need poid ja Hara saare meremärk olid ainsad sealse akvatooriumi meremärgid, mis olid kantud ametkondlikuks kasutamiseks mõeldud hüdrograafiateatmikesse. Ülejäänutega polnud asja isegi sõjaväe hüdrograafidel. Hara lahe salaobjekt asutati 12. septembril 1953. Loodud väeosa (s/o 53083, kutsung Zmeika) tegelik nimetus oli eri aegadel erinev: Sõjalaevastiku 1. polügoon, 1 полигон ВМФ - oli kasutusel vähemalt 1968. aastal ja juulis 1980. Sõjalaevastiku 1. laevade mittekontaktsete miini- ja torpeedorelvade eest kaitsmise teadusuuringute polügoon, (7 научно-исследовательский полигон ВМФ по защите кораблей от неконтактного минно-торпедного оружия, 1 НИП ЗК НМТО) - oktoobris 1984 ja augustis 1986. Laevade varjatuse ja kaitse teadusuuringu- ja katsetuspolügoon, Научно-исследовательский, испытательный полигон по скрытности и защите кораблей (НИИП СЗК, НИИП С и ЗК) - alates 1. aprillist 1988. Neid nimesid võis väeosal Eestis eksisteerimisel teisigi olla. Kaheksakümnendail aastail allus polügoon Leningradis asunud Sõjalaevastiku Tehnilise Peavalitsuse (s/o 20402) Laevade Füüsiliste Väljade Teadusliku Uurimise Instituudile ehk Mereväe 1. teadusuuringute instituudile. Viiekümnendail-kuuekümnendail aastail kerkis lahe idapoolsele kaldale terve väikese linna jagu hooneid. Otse mererannale ehitati kenad kahekolmekorruselised hooned magnetismi mõõtejaamadele (контрольно-измерительная магнитная станция), lähikonda ühekahekordsed hooned staabi ning laborite tarbeks, kasarmu, klubi jms. Ehitajad (870. sõjaväeehitussalk ja 247. töödejuhatajavalitsus) elasid viies ühekorruselises puitkasarmus (see sõja-väelinnak asus tollal ehitatavast polügooni linnakust

lõunas, katlamaja juurde viivast teest paremal pool). Loksalt mõned kilomeetrid põhja pool olev Suurpea küla aga sai endale uusasukad. Sinna ehitati juurde nii ühekorruselisi puitbarakke kui ka mitmekorruselisi kivimaju ühtekokku umbes tuhande inimese tarvis. Ehitati ka kaks veetorni ja 9. mereväelaatsaret (1982. aasta veebruarini 9. baasilaatsaret, hiljem lisati laatsareti juurde veel 2163. polikliiniline jaoskond) töbiste 29 punalaevastiklaste ja Leningradi teaduspersonali tarbeks. Suurpea linnakus olid ka 6207. tuletõrjemeeskond (endine sõjaväe tuletõrjekomando), lasteaed, 8-klassiline kool, sidejaoskond, mitu sõjaväekaubastu nr 574 kauplust ja söökla. Kuna Suurpeal oli kobaras koos üsna mitu elumaja, loodi siia mereinseneriteenistuse majavalitsus nr 2 (algselt nimetati seda rajooni elamuosakonnaks). Sellel oli ühes kolmekorruselises elamus ka ohvitserkoosseisu võõrastemaja. Asula kohal ulatub merre väike muul, kus väiksemad laevad said randuda. Loomulikult kuulus ka see polügooni kompleksi - palju mugavam ja kiirem oli ju sealt merele minna, kui autoga loksuda läbi Loksa Hara sadamasse laeva või kaatri peale. Muulist edasi Pärисpea poole jääb vasakut kätt nn GLK ehk laboratoorne peakorpus (главный лабораторный корпус). Sealt jooksidki kõige kogukamad kaablikimbud mööda lahepõhja laiali. Peahoone vanema osa katusele oli reidil silma peal hoidmiseks rajatud vaatlus- ja sidepost nr 53. Soome ajaloo huvilised on välja uurinud, et Suurpeale veeti hooneid Porkkala mereväebaasist, mis likvideeriti 1955. aasta lõpus. Lahe edelakaldalt ehitati merre pikk raudbetoonsild, mis oli täis pikitud mitmesuguseid agregaadiruume, sõrestiktorne, kaablitrumleid jms. Maaühendusega silla juurde ehitati keset merd veel kaks omavahel metallsillakestega ühendatud kajuppi - üks esimesega paralleelselt, teine aga selle silla merepoolsest otsast ristsuunas. Tolle koguka salamonstrumi lähedasele kaldale ehitati hooned katselaevade divisjoni (s/o 53083-K) ning 2585. tagala ühendlao tarbeks ja muidki väiksemaid militaarehitisi. Lahe kaldale Haralt Pärисpea külani ehitati polügooni tarvis nn kursipostid ja visiiripostid (väikesed hooned laevade liikumiskursside ning veealuste stendide paiknemise sihtidele). Vähemalt ühes visiiripostis oli ka arvuti. Mingi polügooniga seotud rajatis olevat olnud ka Hara saarel. Kaldal tähistasid kursisihte meremärgid. Hara lahe põhi täideti betoonpostidele kinnitatud risti-rästi kaablipõimikutega, toodri-alustega, hüdrofonidega ja muude anduritega ning siin läks lahti laialdane töö Leningradis, Kaliningradis ja mujal ehitatud sõjalaevade füüsiliste väljade (müra, magnetväli jm) määramiseks ning vähendamiseks. Polügooni veealune osa kujutas endast kümmetkond mõõtestendi (andurikompleksi), mis asusid 2-3 km kaugusel Pärисpea poolsaare läänekaldast (Suurpea külast kuni Pärисpea Pähkelneemeni) vasakul ja paremal pool nn peakurssi (165°, 7-345°, 7).

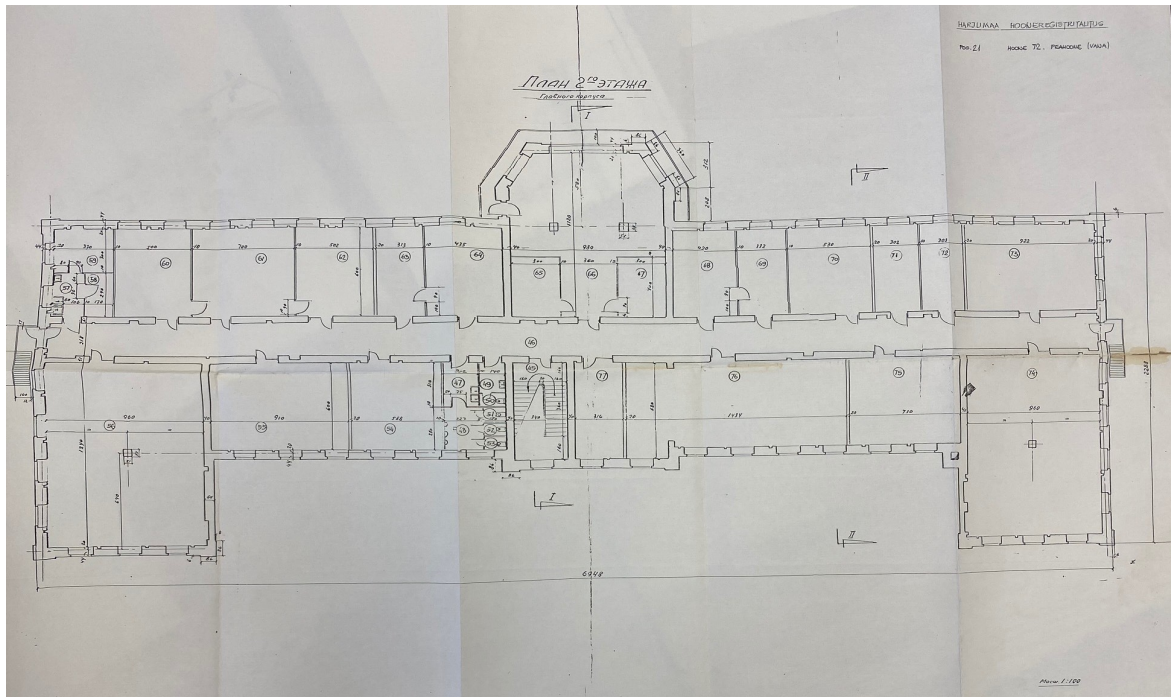
Peakursi pikendusel Hara lahe lõunakaldas Lohja bussipeatuse lähedal 4 ha suurusel rannaalal paiknes peakursipost, mille taga u 100 m kaugusel oli 16 m kõrgune liitsihi meremärk. Selle küllaltki väikese hoone ning meremärgi abiga saab täpselt määrata kunagise peakursi sihi - muidugi vaid siis, kui neist rajatistest veel midagi alles on. Peakursipostist idas oli üks ja läänes 3 kursiposti, mis tähistasid vastavalt ühte ida- ja kolme läänekurssi. Suurpea polügooni tehnilises keskuses paiknesid magnetilise modelleerimise ja elektriväljade laboratooriumid, hüdroakustilise ja hüdrodünaamilise stendi keskus, laeva magnetvälja vähendamise stend jms. Midagi toimetas sealkandis ka füüsiliste väljade kontrolli laev SFP-283 (ka „Zvuk” „судно контроля физических полей”; 1970. aastail kandis nime hüdro akustiline kontroll-laev GKS-283), mis organisatsiooniliselt oli eraldi sõjaväeosa (s/o 36161). Modelleerimiseks olid Hara polügoonil oma aja kohta võimsad arvutid. 1970.-1980. aastatel oli ühe sealse arvuti nimetus EVM „Sura” (see oli seotud KIMS-i ehk magnetismi mõõtejaamaga), olid veel EVM „Mir-2” ja kaks arvutit „М-222”.. Tüübi tähiseks oli JeS-(Единая серия - ühtsusseeria) koos vastavate modifikatsiooninumbritega. Nii tähistati tollal pea kõiki „moodsaid” sotsmaade arvuteid, eestlased tavatsesid neid „Jeessukesteks” nimetada. Programme neile arvutitele koostati ka Tallinnas „Алгоритмис” (Mustamäel Kadaka puiestee lõpus asunud „postkast”). Midagi tuli siiski ka „puust ette teha”, sest lisaks arvutitele vajati ka puust laevamakette - neid jäeti maha ühte laborihoonesse. Polügoonil oli iga väljaliigi uurimiseks omaette osakond esimese järgu kapteniga eesotsas. N-ö numbriga osakondi (NIO-d ehk teadusuuringuosakonnad) oli neli (I, II, III ja IV tähistustega vastavalt s/o-d 53083-M, 53083-A, 53083-D ja 53083-S — äraseletatuna arvatavasti magnet-, elektri- ja elektromagnetväljade ehk magnetismiosakond, akustika-, dünaamika- ja sideosakond), lisaks veel 30 peainseneri osakond (53083-001), materiaaltehniline osakond, sidesõlm, kaks sõjaväestatud valve komandot (komando VOHR - 1568. Suurpeal ja 1569. Haral) jm abiteenistused. Oli ka poliitosakond, nagu nii tähtsatel väeosadel tavaks. Merepolügooni tegevuseks hädavajalikud abilaevad ja ujuvvahendid olid koondatud katselaevade divisjoni (DOS, дивизион опытовых судов, s/o 53083-K), mille linnak asus Haral, enne sadamat, piirivalve komandantuuri kõrval. Linnaku juures oli väike kaatrikai. 1993. aastal kuulusid divisjoni meretuukrilaev VM-420, reidipuksiir RB-17, kaater RK-291 ning tuukrikaatrid RVK-564, RVK1052, RVK-1464 ja RVK-1485. Kõik nimetatud lahusid peale 12. juulit 1993 Leningradi oblastisse Lomonossovisse. Varem baseerusid Hara sadamas ka hüdroakustiline kontroll-laev GKS-12 (1972), tuukrilaevad VM-17, VM-120 (1970, 1980; 1976 ja 1980 oli korraga 3 tuukrilaeva, sh VM-420), VM-72 (1985); kaatrid RK-551 (1970) ja RK-548 (рейдовый разъездной катер)

(1980); reidi-tuukrikaatrid (varem kutsuti neid paatideks - бот) VRD-347 (1965, 1973), VRD-23 (ka RVK-23 - рейдовый водолазный катер, 1973, 1980), VRD-348 ja VRD -836 (1976). Tundub, et Suurpea (nagu ka Paldiski õppekeskus) oli elatanud ja „lahinguteenistusest mahakantud” admiralide ja endiste eskaadri- või flotillikomandöride pensionieelne hingetõmbepaik. Värske õhk, väike vastutus - allveeristlejaga võrreldes lausa kuurort! Väeosa eelviimaseks komandöriks Eestis oli aastate 1979-1986 paiku Nõukogude Liidu kangelane kontradmiral Vadim Berezovski, kes peale Eestist lahkumist asus elama Severodvinski ning on selle linna aukodanik. Berezovski oli strateegilise allveeristleja K-137 esimene komandör 1963-1969. Sama laeva teise ekipaaži esimene komandör oli hilisem Paldiski õppekeskuse ülem kontradmiral Šaurov. Berezovski eelkäijaks oli kontradmiral Jakov Krivorutško (1975-1979), kes 1968. aastal oli Kamtšatkal 15. allveelaevaeskaadri komandör, järeltulijaks aga kontradmiral Eduard Paramonov, kes enne seda oli tuumaallveelaevade flotilli komandöri asetäitja. Seoses Eesti Vabariigi taastamisega viidi Hara polügooni seadmestik 1993. aastal Leningradi oblastisse Primorski lähedale, kus asuti uue kompleksi rajamisele. Nüüd nimetatakse seda Venemaa Föderatsiooni Kaitseministeeriumi 1. teadusuuringute keskinstituudi teaduslikuks katsepolügooniks. Polügooni Eestis eksisteerimise 40 aastaga uuriti ja töödeldi Hara-Suurpea kompleksis kokku umbes 1000 pealvee- ja allveelaeva.

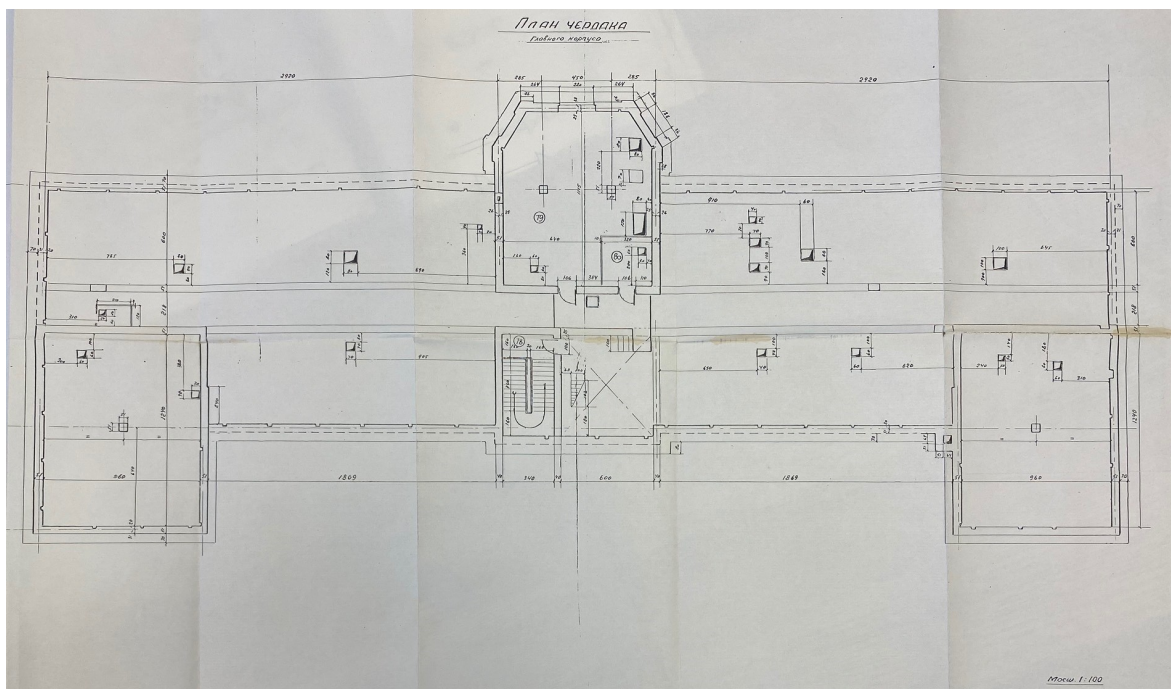
Lisa 2. Suurpea endise sõjaväelinnaku kaart

Lisa 3. Instituudihoone plaane ja fotosid

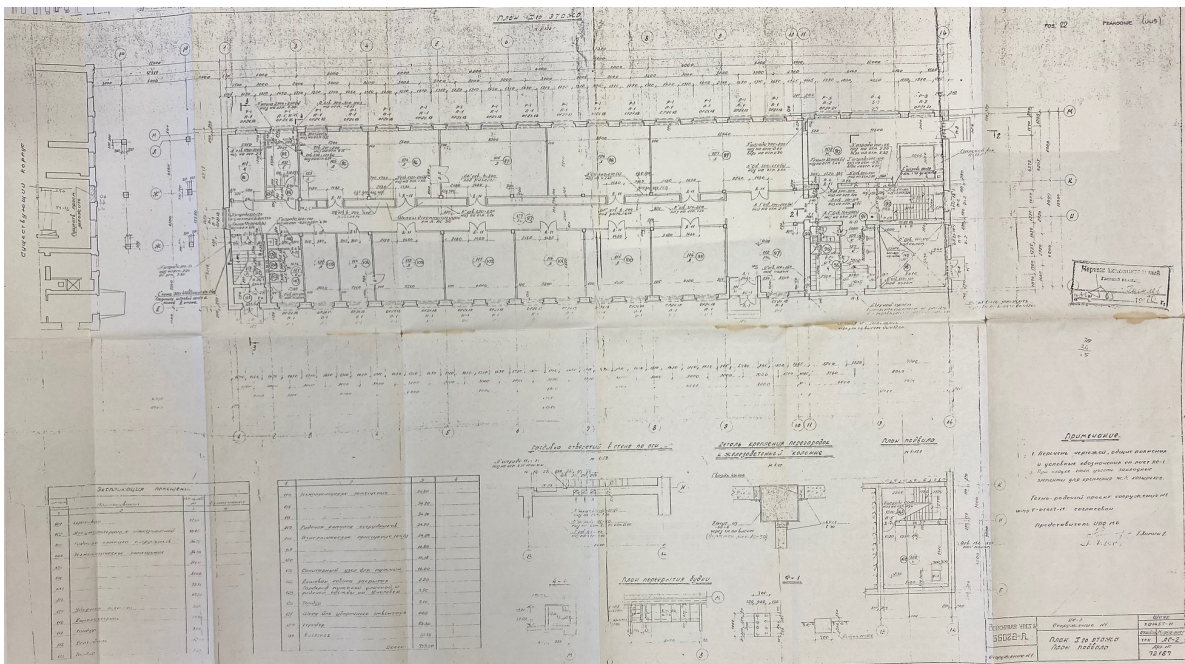
Joonis 81 Instituudi vanema hooneosa II korruse põhiplaan.

Joonis 82 Instituudihoone vanema osa katusekorruse põhiplaan.

Joonis 83 Vaade vanema osa vaatustornile. Joonis 84 Vaade vaatlustorni kolmandalt korruselt Hara lahele.

Joonis 85 Instituudi uuema hooneosa I korruse põhiplaan.

Joonis 88 Vaade vanema hooneosa II korruselt uuemasse hooneosasse.

Lisa 4. Lasteaed

Joonis 89 Lasteaia põhjapoolses osas on kolm sissepääsu.

Joonis 90 Hoone on seest lõhutatud ja reostatud.

Joonis 91 Lasteaiahoone idapoolsel küljel on olnud põleng. Õnneks pole see suuremat kahju tekitanud.

Joonis 92 Üks lasteaia säilinud udest.

Lisa 5. Lahe põik 2 korterelamu väärtuslikke detaile

Joonis 93 Vannitoa ja köögi vaheline aken, samuti klaasitud siseuksed originaalse jaotusega.

Joonis 94 Elutubadesse ehitatud nišid raamaturiulitele.

Joonis 95 Kalasabamustrisse laotud liistparkett.

Joonis 96 Originaalsed uksekäepidemed.

Lisa 6. Huvitavaid hooneid ja rajatisi Suurpea linnakus

Joonis 97 Kohalike elanike sõnul asus teenistushoone ja kasarmu vahel Lenini ausammas. Samba alus on ümbritsevate hoonete kontekstis ebaproportsionaalselt väike.

Joonis 98 Linnaku kaardil on märgitud mitu jääkeldrit, mis ei pruukinud seda tingimata tegelikkuses olla.

Joonis 99 Nõukogude ehituskunsti näide. Detail eelmisel fotol olnud hoonelt.

Joonis 100 Juurviljaladu on kui hiiglaslik maakelder ja on tänaseks osaliselt sisse varisenud.

Joonis 101 Vanima ehitusjärgu punastest tellistest hoone seinad. Hoone kasutusotstarve pole selge.

Joonis 102 Hoonete ehitamisel on kasutatud lähedalasuvast Loksa tellisetehases valmistatud telliseid.

Joonis 103 Hoone kohale on kaardile märgitud „ladu“, kuid seda funktsiooni hoone kindlasti ei täitnud. Milleks näha vaeva laohoone seinte ülekrohvimise ja töömahuka trafarettmaalinguga?

Joonis 104 Kaardil kirjeldatu ei klapi ka selle hoone puhul. Plaanil on seda kasarmu vastas olevat hoonet nimetatud taaskord „laoks“, kuid hoone välisilme ega põhiplaan ei vasta kirjeldusele. Milleks oleks laole vaja sellist välisilmet ja suuri valgusküllaseid aknaid?

Joonis 105 Vastuse saab sellelt fotolt, millelt nähtub, et hoones on olnud suur leivaahi.

Joonis 106 Vihjena seisab ruumis paksude seintega lukustatav puidust kapp – ilmselt võiladu.

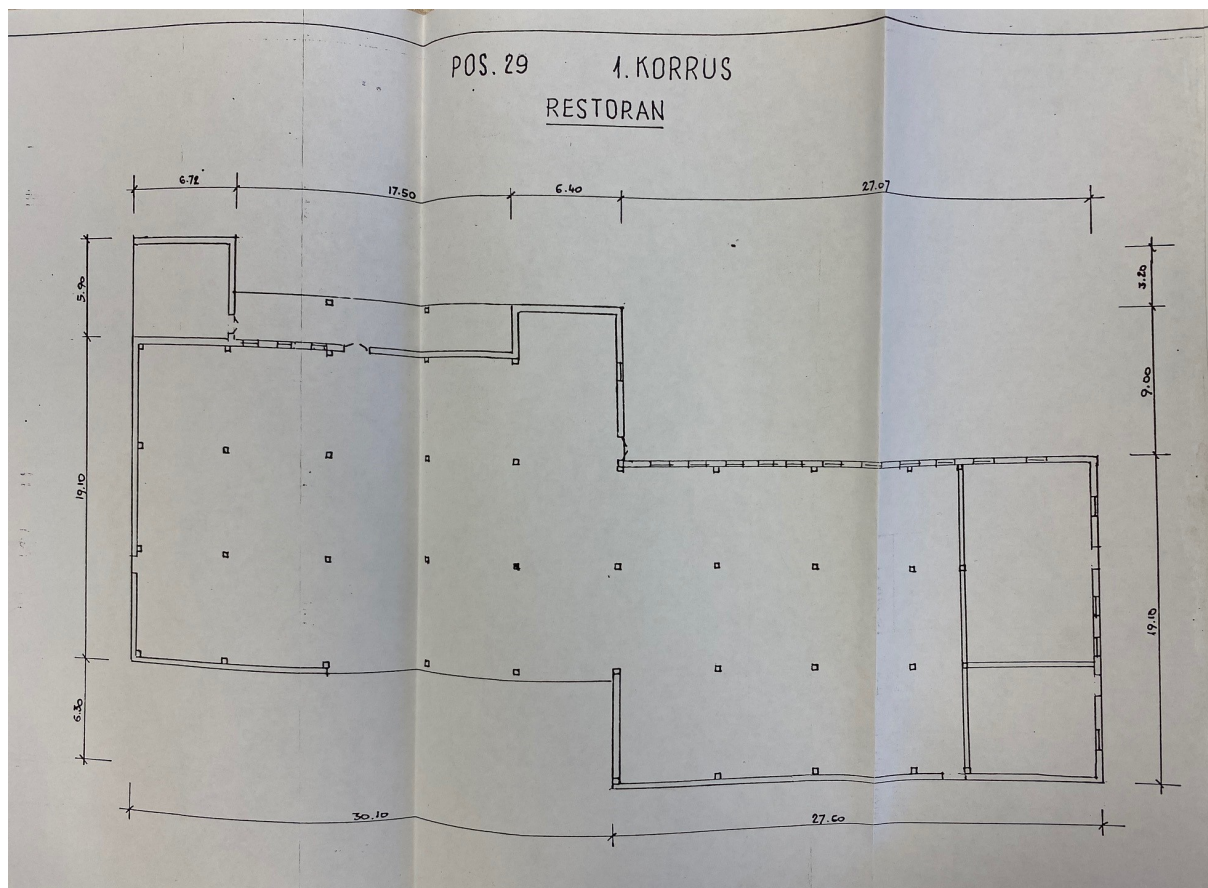
Joonis 107 Hoone eriline elektrilahendus viitab sellele, et tegemist on ühe vanema hoonega linnakus.

Joonis 108 Sama hoone lõunapoolsel otsaküljel on kummalised avad.

Joonis 109 Ava on luukidega suletav, seestpoolt väljapoole kaldega ja kaetud plekiga, mis viitab millegi väljastamisele. Kuna linnakus oli mitu kauplust, paiknes leiva- ja saiatöökoda ilmselt just siin.

Joonis 110 Paljusid huvitavaid hooneid linnakus pole üles mõõdistatud, küll aga on kaardistatud iga mereäärne pisike vahiputka ja restoran, mida kunagi valmis ei ehitatudki.